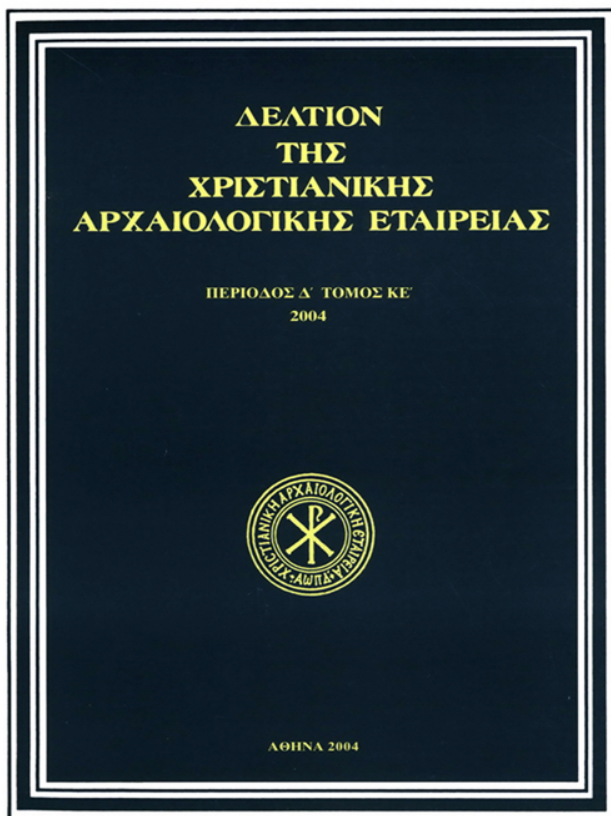

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 25 (2004)

Δελτίον ΧΑΕ 25 (2004), Περίοδος Δ'

Το καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση Τρικάλων

Αφροδίτη ΠΑΣΑΛΗ

doi: [10.12681/dchae.416](https://doi.org/10.12681/dchae.416)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΣΑΛΗ Α. (2011). Το καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση Τρικάλων. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 25, 175–202. <https://doi.org/10.12681/dchae.416>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση
Τρικάλων

Αφροδίτη ΠΑΣΑΛΗ

Τόμος ΚΕ' (2004) • Σελ. 175-202

ΑΘΗΝΑ 2004

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ ΣΤΗ ΔΕΣΗ ΤΡΙΚΑΛΩΝ*

Ἡ Δέση εἶναι μικρὸ ὄρεινὸ χωριὸ τοῦ Ἀσπροποτάμου Πίνδου (ὕψ. 1.040 μ.), στὰ δυτικά τοῦ νομοῦ Τρικάλων, σέ ἀπόσταση 65 χλμ. ἀπὸ τὰ Τρίκαλα¹.

Τριακόσια μέτρα βορειοανατολικῶς τῆς πλατείας, σέ ἀπομονωμένη καὶ δυσπρόσιτη θέση, στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ χωριοῦ (ὕψ. 1.100 μ.) μέ θέα πρὸς τὴν ἀπότομη χαράδρα στὸ νότο, βρίσκεται ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδας² (Εἰκ. 1). Εἶναι προσαρμοσμένη σέ ἐπικλινές ἔδαφος μέ πολὺ ἔντονη κλίση, μέσα σέ δάσος ἀπὸ ὄξυες

καὶ ἔλατα. Ἀπὸ τὸ παλαιὸ συγκρότημα σώζεται μόνον τὸ καθολικὸ καὶ μικρὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου μέ τὴν κεντρικὴ τοξωτὴ εἴσοδο.

Ἡ ἐπίπεδη ἔκταση πού περιβάλλει τὸ καθολικὸ εἶναι πολὺ μικρὴ. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο συμπεραίνουμε πὼς τὸ μοναστικὸ συγκρότημα εἶχε περιορισμένο μέγεθος. Ὁ χώρος κλείνεται ἀπὸ τὰ βόρεια καὶ τὰ δυτικά ἀπὸ τὴν ἀπότομη πλαγιά τοῦ βουνοῦ. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ μάλιστα ὑπάρχει κτισμένους ἀναλημματικὸς τοῖχος.

* Τὸ μνημεῖο παρουσιάστηκε ὡς ἀνακοίνωση στὸ 22ο Συμπόσιο βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, βλ. Ἀ. Πασαλῆ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδας στὴν Δέση Τρικάλων, 22ο Συμπόσιο βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις εισηγήσεων καὶ ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 2002, 88-89. Ἐκφράζω τίς θερμὲς εὐχαριστίες μου στὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Τρίκκης Κ.Κ. Ἀλέξιον, ὁ ὁποῖος μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ μελετήσω τὸ μνημεῖο.

1. Πρὸ βλ. *MEE*, Θ', 65, λ. Δέσι. Στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου τοῦ 1336 καὶ στὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Ἀντωνίου Δ' τοῦ 1393 ἀναφέρεται τὸ τοπωνύμιο Δέση. Ἐξ αὐτοῦ ὁ Fr. Hild ὑποστήριξε ὅτι τὸ τοπωνύμιο ἀνήκει σέ χωριὸ πού βρισκόταν, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, 34 χλμ. δυτικῶς τῶν Τρικάλων, στὸν παλαιὸ δρόμο Τρικάλων-Ἄρτας διὰ μέσου τῆς Πύλης, βλ. Fr. Hild - J. Koder - K. Σπανός - Δ. Ἀγραφιῶτης, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία. Οἰκισμοὶ-τοπωνύμια-μοναστήρια-ναοὶ (μτφρ. ἀπὸ τὰ γερμανικά Γ. Παρασκευᾶς), *Θεσσημ* 12 (1987), 43. Ὁ Κ. Σπανός ὁμως, σέ νεότερη δημοσίευσή του, ἀντέκρουσε τὴν ἄποψη τοῦ Hild, ἰσχυριζόμενος ὅτι τὸ τοπωνύμιο πού ἀναφέρεται στὰ παραπάνω ἔγγραφα βρισκόταν κοντὰ στὸν Πυργετὸ τῶν Τρικάλων καὶ ὄχι στὴν Πίνδο, ὅπου τὸ σημερινὸ χωριὸ Δέση, τεκμηριώνει δὲ τὸν ἰσχυρισμὸ του παραθέτοντας ἀποσπάσματα τῶν ἐγγράφων στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ παραρρέοντα ποταμὸ πού ὀνομάζεται Πυργετός, βλ. Κ. Σπανός, Δεύτερο Συμπλήρωμα στὴ «Βυζαντινὴ Θεσσαλία» τῶν Fr. Hild - J. Koder - K. Σπανοῦ - Δ. Ἀγραφιῶτη, *Θεσσημ* 19 (1991), 151-152. Ἐπίσης βλ. Στ. Ἀριστάρχης, Ἐκθεσις ἐπὶ τῶν διαγωνισμάτων Θεσσαλίας καὶ Ἠλείκου. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος 3 (1867), 37. L. Heuzey, Jugement synodal en faveur du couvent de la Panagia des Gr. Portes, *REG* 32 (1919), 310, 312 καὶ μτφρ. *Θεσσημ* 9 (1986), 205-206. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des öströmischer Reiches*,

Μόναχο-Βερολίνο 1960, 4, αριθ. 2768 (ὅπου τὸ χρυσόβουλλο ἀνάγεται στὸ 1331). Φ. Δημητρακόπουλος, Τὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Ἀντωνίου Δ' (1393) γιὰ τὴν μονὴ τῶν Μεγάλων Πυλῶν, *Δίπτυχα* 2 (1980-1981), 107, 113-114. Δ. Σοφιανός, Τὸ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1336) ὑπὲρ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα Παναγιάς), *Τρικαλινά* 9 (1989), 25 (μέ τὴ σωστὴ χρονολογία 1336).

Τὸ χωριὸ Δέση, στὸ ὁποῖο βρίσκεται τὸ μνημεῖο πού ἐξετάζουμε, ἀναφέρεται σέ προθέσεις καὶ κατάστιχα μονῶν καὶ σέ θεσσαλικά ἔγγραφα:

- Στὴν πρόθεση 39 τῆς μονῆς Δουσίκου (16ος-17ος αἰ.), στὸ φ. 58β, μεταξὺ τῶν θεσσαλικῶν οἰκισμῶν τῆς πρώτης γραφῆς (1530-1697) ὡς *Χωρίον Δέση* μέ 19 ἀφιερωτές, Κ. Σπανός, Ἡ ἀνέκδοτη πρόθεση 39 τῆς μονῆς τοῦ Δουσίκου (16ος-17ος αἰ.). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν θεσσαλικῶν οἰκισμῶν καὶ ὀνομάτων, *Θεσσημ* 20 (1991), 38, 71.

- Στὸ κατάστιχο 230 τῆς μονῆς Βαρλαάμ, στὰ φ. 3α, 17α καὶ 19α, μέ ἡμερομηνία καταστίχου *αψηνη^ω κατὰ μῆνα Ἰούλιον* (1758), βλ. Κ. Σπανός, Οἱ οἰκισμοὶ τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Σταγῶν στὸ κατάστιχο 230 τῆς μονῆς τοῦ Βαρλαάμ τὸ 1758, *Θεσσημ* 38 (2000), 286-287, 302. Ἀπὸ τὸ παραπάνω κατάστιχο ἀντλούμε τὴν πληροφορία ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1758 ἡ Δέση εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς 14 μεγαλύτερους οἰκισμοὺς τῆς Ἐπισκοπῆς Σταγῶν, μέ περισσότερες ἀπὸ 50 οἰκογένειες, Σπανός, ὁ.π., 277.

- Στὴν πρόθεση 291 τῆς μονῆς Βαρλαάμ (18ος αἰ. Ἡ ἀρχικὴ γραφὴ ἔγινε στὸ διάστημα 1758-1783). Τὸ κύριο μέρος τῆς προθέσεως (φ. 3β-10α) καλύπτουν τὰ ὀνόματα χωρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν. Ἡ Δέση ἀναφέρεται ὡς *Χ(ω)ρ(ίον) Δέση* στὸ φ. 8β μέ τρεῖς ἀφιερωτές, βλ. Κ. Σπανός, Ἡ ἀνέκδοτη πρόθεση 291 τῆς Μ. Βαρλαάμ (18ος αἰώνας). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν θεσσαλικῶν τοπωνυμίων καὶ ὀνομάτων, *Θεσσημ* 17 (1990), 52, 67.

- Στὴν πρόθεση 215 τῆς μονῆς Βαρλαάμ (1613/1614-19ος αἰ.), ὡς

Εικ. 1. Άγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Άποψη από νοτιοανατολικά.

χωριών δέση στην σ. 50, μεταξύ των θεσσαλικών οικισμών του 18ου-19ου αιώνα με έναν αφιερωτή, Κ. Σπανός, Οί θεσσαλικοί οικισμοί και τὰ ὀνόματα τῶν ἀφιερωτῶν τους στην πρόθεση 215 τῆς μονῆς τοῦ Βαρλαάμ 1613/1614-19ος αἰώνας, *Θεσσημ* 23 (1993), 108, 110 καὶ 24 (1993), 161.

- Σέ ἔγγραφο ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (1818) μεταξύ δέκα χωριῶν τοῦ Ἀσπροποτάμου, βλ. Κ. Σπανός, Πέντε θεσσαλικά ἔγγραφα (1815-1818) ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (γιά τό Τζελέπικο - Βαμπακιάτικο καί ἄλλα δοσίματα). Συμβολή στή μελέτη τῶν θεσσαλικῶν τοπωνυμῶν, *Θεσσημ* 18 (1990), 102, 106, 116-117. Στό τέταρτο ἔγγραφο περιλαμβάνεται μία διαταγή μέ ἀριθμό 439 (960)/25-2-1818, πού φέρει τή σφραγίδα τοῦ βεζύρη Βελῆ Πασᾶ, συντάχθηκε στόν Τύρναβο καί δόθηκε στόν Μερσίν Κορρεντζή, προκειμένου νά καταμετρήσει τὰ κοπάδια δέκα χωριῶν τοῦ Ἀσπροποτάμου καί νά εἰσπράξει τὰ δοσίματα.

- Σέ κώδικα (ΜΤ 28, Γενέθλιον ἐκκλησιῶν τῆς Δέσης) τῆς μονῆς Δουσαίου, στόν ὁποῖο περιέχονται πληροφορίες γιά τοὺς ναοὺς τῆς Δέσης, μεταξύ τῶν ὁποῖων καί ἡ Ἅγία Τριάδα, βλ. Φ. Δημη-

τρακόπουλος, Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δουσαίου, *ΕΕΣΤΜ* 5 (1974-75), 403-426 καί εἰδικῶς 423: *Ἔτος 1798 ἐπίσθη ἐκ θεμελίων ὁ νεόκτιστος καί νεοϊστόριτος ναός τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας / Τριάδος Δέσης δι' ἐξόδων τοῦ κυρίου / Γεωργίου Χατζηπέτρου ἐκ Βιτερνίου.*

2. Μέ τό Β.Δ. τῆς 8-7-1886 (ΦΕΚ 184Α, 11-7-1886, σ. 615) ἡ μονή τῆς Ἁγίας Τριάδας Δέσης (τ. Δήμου Ἀθαμάνων), μαζί μέ τίς μονές τῆς Παναγίας στό Γαρδίκι (τ. Δήμου Ἀθαμάνων) καί τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στό Νεραϊδοχώρι (τ. Δήμου Αἰθίων), ἐνώθηκαν μέ τή μονή τοῦ Προφήτη Ἡλία Πύρρας (τ. Δήμου Αἰθίων) καί ἀποτέλεσαν, μαζί μέ τὰ κτήματά τους, μετόχια τῆς μονῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία. Μέ τό Β.Δ. τῆς 21-3-1932 (ΦΕΚ 95Α/29-3-1932, σ. 647) ἡ μονή Πύρρας καί τὰ μετόχια της συγχωνεύθηκαν μέ τή μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου στήν Γκούρα τῆς Πύλης. Τό 1950 τὰ ἱερά λείψανα πού κατεῖχε ἡ μονή μεταφέρθηκαν στή Μητρόπολη Τρίκκης καί Σταγῶν, ἐνώ τό 1955-1956 μεταφέρθηκαν ἐδῶ ὀγδόντα δύο βιβλία καί χειρόγραφα ἀπό τή μονή τῆς Δέσης. Ἡ μονή τῆς Ἁγίας Τριάδας διαλύθηκε τό 1953. Τελευταῖος ἡγούμενος ἦταν ὁ Δωρό-

Ἀπό τὴν ἀνατολική πλευρά ὑπάρχει κατωφέρεια³. Στὸ σημεῖο αὐτὸ καταλήγει στενὸς χωματόδρομος μέτριας βατότητας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο γίνεται ἡ προσπέλαση στὴ μονή. Στὸ κάτω μέρος τοῦ δρόμου προσπελάσεως (πρὸς τὰ ἀνατολικά) βρίσκεται τὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ.

Περιγραφή τοῦ ναοῦ

Τὸ καθολικὸ εἶναι ναὸς σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος, τῆς παραλλαγῆς τῶν σύνθετων τετρακλίονων μὲ διώροφο νάρθηκα στὰ δυτικά (Εἰκ. 2). Ὁ κατὰ μῆκος ἄξονας τοῦ κυρίου ἔχει ἀπόκλιση 5° πρὸς τὰ βορειοανατολικά. Ἡ χάραξη εἶναι σχεδὸν ἀκριβῆς. Οἱ γενικὲς διαστάσεις εἶναι 8,70×15,85 μ. χωρὶς τὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ. Στὸ ὀρθογώνιο τῆς κατόψεως τοῦ ναοῦ προσκολλᾶται ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ, ἡ ὁποία εἶναι κατὰ τι μικρότερη τοῦ ἡμικυκλίου ἐσωτερικῶς (χορδὴ 2,35 καὶ βέλος 1,10 μ.) καὶ πεντάπλευρη ἐξωτερικῶς καὶ καταλαμβάνει τὰ 43/100 τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ θεωρήσουμε τὴν κόγχη ἐπτάπλευρη μὲ ἐξαιρετικῶς μειωμένο (0,15 μ.) τὸ μῆκος τῶν ἀκραίων πλευρῶν. Τὸ μῆκος τῶν ὑπόλοιπων πλευρῶν ποικίλλει ἀπὸ 0,80 ἕως 1 μ. Ἡ κόγχη ἐξέχει κατὰ 1,15 μ. τοῦ ὀρθογωνίου τῆς κατόψεως. Οἱ κόγχες τῶν παραβημάτων εἶναι ἡμικυκλικές μὲ διάμετρο 0,90 μ. καὶ ἐγγράφονται στὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Στὸ ἱερό Βῆμα ὑπάρχουν ἀκόμη μία, ὑπερημικυκλικὴ σὲ κάτοψη, κόγχη ἐγγεγραμμένη στὸ πάχος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς προθέσεως μὲ διάμετρο 0,70 καὶ βέλος 0,45 μ. καὶ μία ὀρθογωνικὴ διαστ. 0,40×0,65 μ., μετασκευασμένη σὲ ἐρμάριο.

Ἐνα ζευγὸς πεσσῶν διατομῆς 0,60×0,60 μ. σὲ ἀπόσταση 1,90 μ. ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ζευγὸς κίωνων ὀροθετεῖ τὸ Ἱερό. Μπροστὰ ἀπὸ αὐτοὺς ὑψώνεται ξυλόγλυπτο τέμπλο. Τὸ ἱερό Βῆμα εἶναι τριμερές. Ὁ χωρισμὸς του σὲ τρία διαμερίσματα ἐπιτυγχάνεται μέσῳ τῆς θολοδομίας μὲ τὴ διαφοροποίησιν τῆς καλύψεώς τους καὶ κυρίως μὲ

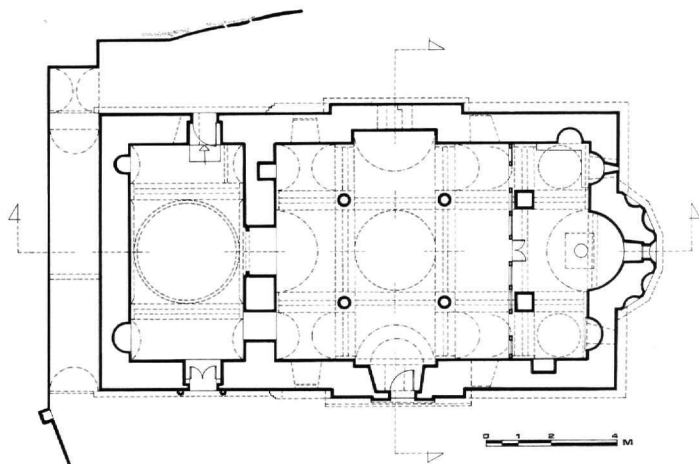
δύο ἐγκάρσια τόξα, τὰ ὁποῖα στηρίζονται πρὸς τὰ ἀνατολικά στὰ μέτωπα τοῦ τοίχου ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς κόγχης καὶ πρὸς τὰ δυτικά στοὺς δύο πεσσούς. Τὰ τόξα ἔχουν διάμετρο 1,65 μ. καὶ ὕψος κλείδας 4,75 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο.

Τὸ δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ βρίσκεται 0,10 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ κυρίου ναοῦ. Ἀναβαθμὸς σολέα δὲν ὑπάρχει. Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ Βήματος ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν ἁγία Τράπεζα, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ κυλινδρική λίθινη βάση διαμέτρου 0,40 μ. καὶ ὕψους 0,85 μ. καὶ ὀρθογωνικὴ πλάκα διαστ. 0,90×1,10 μ., τοποθετημένη ἐπάνω στὴ βάση, ἔκκετρα πρὸς τὰ δυτικά. Τὸ κυρίως Ἱερό καλύπτεται μὲ ἡμικυλινδρικό θόλο-προέκταση τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ (Εἰκ. 3). Τὰ παραβήματα, γῶροι ὀρθογωνικοὶ σὲ κάτοψη πού ἀπέχουν ἐλάχιστα τοῦ τετραγώνου (1,45×1,65 μ.), καλύπτονται μὲ τυφλὲς ἡμισφαιρικὲς ἀσπίδες (διαμ. 1,30 μ. καὶ ὕψους κλείδας 5,40 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο) πού φέρονται ἀπὸ σφαιρικά τρίγωνα. Οἱ ἀσπίδες εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ λαξευτὸ πωρόλιθο. Ἡ κόγχη τοῦ κυρίου ἱεροῦ Βήματος εἶναι λίγα ἑκατοστὰ στενότερη ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν κεραία τοῦ σταυροῦ καὶ καλύπτεται μὲ τεταρτοσφαιρίο πού βρίσκεται χαμηλότερα. Ἡ εἴσοδος ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ στὰ παραβήματα γίνεται ἀπὸ τοξωτὲς εἰσόδους στοὺς ἐγκάρσιους τοίχους πού ἐνώνουν τοὺς πεσσούς μὲ τὸν βόρειο καὶ τὸν νότιο τοῖχο ἀντιστοιχῶς.

Στὴν κεντρικὴ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ ἀνοίγεται ἓνα παράθυρο μὲ μικρὴ διεύρυνση πρὸς τὰ μέσα. Ἐνα σχισμοειδὲς ἄνοιγμα, πού ἐπίσης διευρύνεται πρὸς τὰ μέσα, διατυπᾶ τὴν κόγχη τῆς προθέσεως. Ἡ κόγχη τοῦ διακονικοῦ στερεῖται φωτιστικοῦ ἀνοίγματος. Ὁ φωτισμὸς τοῦ Ἱεροῦ συμπληρώνεται μὲ δύο ὀρθογωνικά παράθυρα στὰ μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑπεράνω τῶν κογχῶν τῶν παραβημάτων καὶ ἓναν κυκλικὸ φεγγίτη στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ τυμπάνου τῆς κεντρικῆς κόγχης, 0,40 μ.

θεὸς ἀπὸ τὴ Μεσοχώρα, πού ἐκτελοῦσε καὶ χρῆν ἱερέως στὴ Δέση (Δ. Καλούσιος, Πύρρα - Δέση - Ἅγιος Νικόλαος - Δροσοχώρι - Γαρδίκι. ἐφημ. *Τρικαλινὰ Νέα*, φ. 13/29-4-1988, σ. 3. Ὁ ἴδιος, *Μεσοχώρα 1991-1992*, Τρίκαλα 1992, 91-113. Ὁ ἴδιος, Ἡ Ἱερά Μονὴ τῆς Παναγίας στὸ Γαρδίκι Τρικάλων, *Θεσσῆμ* 30 (1996), 142-143. Τρ. Παπαζήσης, Πολιτιστικὸς-τουριστικὸς ὁδηγὸς ἐπαρχίας Τρικάλων, *Τρικαλινὸ Ἡμερολόγιο* 15 (1996), 310-311). Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς μονῆς ἐρειπώθηκαν καὶ καταστράφηκαν ὅλα τὰ κτίρια πλὴν τοῦ καθολικοῦ. Πὰ τὰ κειμήλια τῆς μονῆς βλ. Δ. Καλούσιος, *Τρικαλινὰ Σύμμεικτα ΣΤ*, *Τρικαλινὰ* 13 (1993), 192-193, 218. 3. Τὸ μνημεῖο δὲν εἶναι τελειῶς ἀγνωστο. Τὸ ἀναφέρουν διάφοροι

ἐρευνητές: Θ. Νημᾶς, *Τρίκαλα - Καλαμπάκα - Μετέωρα - Πίνδος - Χάσια (Γεωγραφία - ἱστορία - μνημεῖα - τουρισμός)*, Θεσσαλονίκη 1987, 240. Καλούσιος, Πύρρα - Δέση - Ἅγ. Νικόλαος - Δροσοχώρι, Γαρδίκι, ὁ.π. (ὑποσημ. 2). Ὁ ἴδιος, *Τρικαλινὰ Σύμμεικτα*, *Θεσσῆμ* 20 (1991), 129-160 σποράδην. Ὁ ἴδιος, *Τρικαλινὰ Σύμμεικτα ΣΤ*, ὁ.π. (ὑποσημ. 2), 174-225 σποράδην, Παπαζήσης, ὁ.π., 310-314. Τὸ καθολικὸ, ὅπως τὰ περισσότερα μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς, δὲν ἔχει μελετηθεῖ. Μόνον οἱ ἐπιγραφές καὶ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα ἀπασχόλησαν κατὰ τὸ παρελθόν τοὺς μελετητές. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ μονὴ εἶναι ἐλάχιστες. Ἐξ ἄλλου τὰ ἄρχεα τῆς δυστυχῶς δὲν σώζονται.

Εἰκ. 2. Ἁγία Τριάδα στὴ Δέση Τρικάλων. Κάτοψη.

κάτω ἀπὸ τὸ γείσο. Ὁ κυκλικὸς φεγγίτης ἐσωτερικῶς εἶναι ὀρθογωνικός⁴.

Ὁ χώρος τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι ἓνα ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο μὲ ἐσωτερικὲς διαστάσεις 7,25×6,70 μ. Οἱ κατὰ μῆκος τοῖχοι του, στίς ἀπολήξεις τῶν ἐγκάρσιων κεραιῶν ἐμφανίζουν ὀρθογωνικὲς ὑποχωρήσεις λίγων ἑκατοστῶν πρὸς τὰ ἔξω, 0,40 μ. πρὸς βορρᾶν καὶ 0,20 μ. πρὸς νότον. Αὐτὲς οἱ δύο ὀρθογωνικὲς σὲ κάτοψη προεξοχές, πού εἶναι ἰσοπλατεῖς μὲ τὶς ἐγκάρσιες κεραῖες, θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀτελής μορφὴ χορῶν, καθὼς μάλιστα καλύπτονται μὲ ἡμικυλίνδρους, ἐκφυλισμένους σὲ τόξα πλάτους 0,40 καὶ 0,20 μ. ἀντιστοιχῶς, τῶν ὁποίων οἱ κλεῖδες βρῖσκονται σὲ ὕψος 6,35 μ., δηλαδή 0,30 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὶς κλεῖδες τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ (6,65 μ.) (Εἰκ. 4).

Ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ κεραία τοῦ σταυροῦ ἔχουν μῆκος 1,80 μ. Ἡ ἀνατολικὴ ὁμως ἐπιμηκύνεται κατὰ 2,30 μ. ἀκόμη, ὥστε νὰ στεγάζει καὶ τὸ κυρίως ἱερό Βῆμα, στηριζόμενη καὶ στὸ ζευγὸς τῶν πεσσῶν. Ἡ βόρεια καὶ ἡ νότια κεραία ἔχουν μῆκος 1,45 μ. χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη οἱ ὀρθογωνικὲς προεξοχές. Ἐποὶ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα ἔχουν διαστάσεις 1,80×1,45 μ. καὶ ὀροθετοῦνται ἀπὸ ἡμικυκλικὰ τόξα πλάτους 0,60 μ. καὶ

ὑψους κλεῖδας ἀπὸ τὸ δάπεδο 4,82 μ. τὰ κατὰ τὸν διαμήκη ἄξονα καὶ 4,65 μ. τὰ κατὰ τὸν ἐγκάρσιο. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα καλύπτονται μὲ κατὰ μῆκος ἡμικυλίνδρους. Στὸς ἡμικυλίνδρους καλύψεως τῶν ἀνατολικῶν γωνιαίων διαμερισμάτων παρατηρεῖται μία ἀσάφεια ὡς πρὸς τὴν πρὸς τὰ ἀνατολικά ἀπόληξή τους, ἢ ὅποια διαμορφώνεται ὡς μισὸ φουρνικό.

Στὸ σημεῖο διασταυρώσεως τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ ὑψώνεται ὁ σχετικῶς μικρῆς διαμέτρου (2,45 μ.) τροῦλλος, ὁ ὁποῖος ἔχει κυλινδρικό τύμπανο, κάλυψη δὲ ἡμισφαιρικὴ (ὕψος κλεῖδας 10,50 μ.) ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Φέρεται ἀπὸ τὶς τέσσερις ἡμικυλινδρικές καμάρες τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ (ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ μέσῳ ἡμικυκλικῶν τόξων) μὲ τὴν παρεμβολὴ σφαιρικῶν τριγῶνων, χωρὶς μείωση τῆς διαμέτρου του σὲ σχέση μὲ τὸν στεγαζόμενον χώρο, τοῦ ὁποῖου οἱ διαστάσεις εἶναι 2,45×2,45 μ. Ὁ τροῦλλος φέρει τέσσερα στενόμετρα τοξωτὰ παράθυρα καὶ εἶναι ἐπιχρισμένος ἐξωτερικῶς.

Οἱ κίονες εἶναι κυκλικοὶ σὲ κάτοψη μὲ διάμετρο 0,40 μ., διαμορφωμένοι μὲ λαξευτοὺς λίθινους σπονδύλους ἐναλλάξ ἀνοικτοῦ καὶ σκούρου χρώματος, πού στηρίζονται ἀπ' εὐθείας στὸ δάπεδο, χωρὶς τὴν παρεμβολὴ βάσεως. Στέφονται μὲ ἀπλῆς μορφῆς κιονόκρανα χωρὶς ἄβακα καὶ ἐπίθημα. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν κυκλικὴς διατομῆς κίονα στὸ ἀπλό κιονόκρανο, πού ἔχει τετράγωνη διατομή, γίνεται μὲ καμπύλη ἀπότμηση τῶν τεσσάρων γωνιῶν.

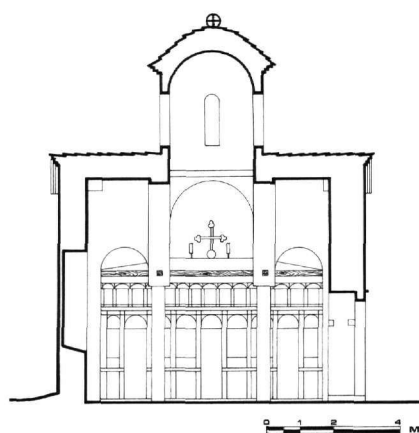
Ὁ φωτισμὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἐπιτυγχάνεται μὲ ἕξι παράθυρα, ἀνά τρία στὸν βόρειο καὶ στὸν νότιο τοῖχο καὶ ἐνισχύεται μὲ τὰ τέσσερα παράθυρα στὸ τύμπανο τοῦ τροῦλλου. Τὰ παράθυρα τῶν ἐπιμήκων τοίχων, κατὰ τὴν κατασκευαστικὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, ἔχουν τοὺς σταθμοὺς συγκλίνοντες πρὸς τὰ ἔξω καὶ τὴν ποδιά ἐντονα κεκλιμένη πρὸς τὰ μέσα γιὰ τὴν καλύτερη διάχυση τοῦ εἰσερχόμενου φωτός, μὲ ἐξαίρεση ἐκεῖνα πού ἀνοίγονται στίς ὀρθογωνικὲς προεξοχές. Οἱ σταθμοὶ τῶν τελειωτῶν εἶναι κάθετοι στὰ πρόσωπα τῶν τοίχων. Τὰ παράθυρα, πού εἶναι ἀρκετὰ μεγάλα, ἔχουν μεταλλικὰ κουφώματα καὶ ἀσφαλίζονται σήμερα μὲ φράγματα

4. Κυκλικὸ φεγγίτη στὴν ἴδια θέση ἔχουμε καὶ στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Σιαμιάδων Καλαμπάκας (προσωπικὴ παρατήρηση). Συνήθως ὁμως στὴν περιοχὴ κυκλικὸς φεγγίτης ἀνοίγεται στὸ τύμπανο τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐπάνω ἀπὸ τὴ στέγη τῆς κόγχης, ὅπως συμβαίνει στὸν Προφήτη Ἡλία καὶ στὴν Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Χαλίκι, στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὸ Κακοπλεύρι, στὸν Ἅγιο Ἀθανά-

σιο στὴν Καλλιθέα, στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ, στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Ριζαριό, στὴν Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραϊδοχώρι (προσωπικὲς παρατηρήσεις). Στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὴ Βασιλικὴ Καλαμπάκας καὶ στὴ Ζωοδόχο Πηγή στὴν Παναγίτσα Τρικάλων στὴ θέση αὐτὴ ὑπάρχει παράθυρο ὀρθογωνικοῦ σχήματος (προσωπικὲς παρατηρήσεις).

Εἰκ. 3. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Τομή κατά μήκος.

Εἰκ. 4. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἐγκάρσια τομή.

ἀπό μεταλλικά κιγκλιδώματα. Ἀναλόγως μέ τό μέγεθος τοῦ ναοῦ, τά παράθυρα εἶναι ἀρκετά καί μεγάλων διαστάσεων, μέ ἀποτέλεσμα ὁ χώρος νά φωτίζεται ἱκανοποιητικῶς. Ἀντιθέτως ὁ τροῦλλος φωτίζεται ἀνεπαρκῶς ἀπό τά τέσσερα παράθυρα.

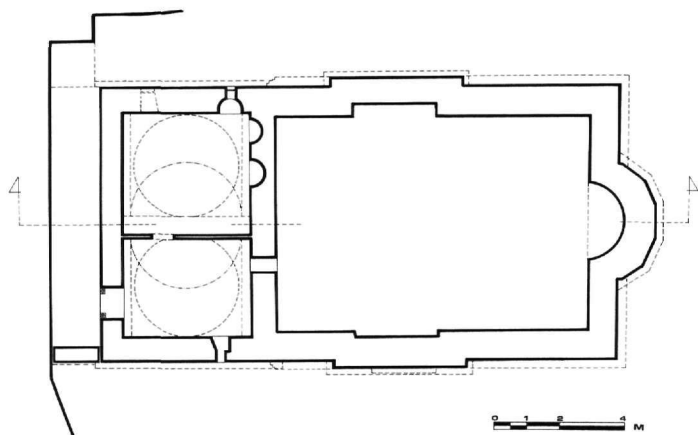
Ὁ νάρθηκας εἶναι ἰσοπλατῆς μέ τόν κυρίως ναό ἀλλά πολύ μικροῦ μήκους (3,45 μ.). Χωρίζεται ἀπό τόν κυρίως ναό μέ ἐγκάρσιο τοῖχο πάχους 1 μ. Ἡ ἐπικοινωνία τῶν δύο χώρων γίνεται μέ ἀξονικά τοποθετημένη ὀρθογωνική, δίφυλλη θύρα, νοτίως τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ὀρθογωνικό παράθυρο γιά ὀπτική ἐπαφή καί βορείως κόγχη ὀρθογωνικῆς διατομῆς πρός τήν πλευρά τοῦ κυρίως ναοῦ, πιθανῶς ὁμοιο παράθυρο μέ τό νότιο, πού τειχίσθηκε σέ μεταγενέστερους χρόνους. Τό δάπεδο τοῦ νάρθηκα βρίσκεται μία βαθμίδα ψηλότερα ἀπό τό δάπεδο τοῦ κυρίως ναοῦ. Δύο ὑπερημικυκλικές κόγχες ἀνοίγονται στά ἄκρα τοῦ δυτικοῦ τοίχου καί πρός τήν πλευρά τοῦ νάρθηκα. Στόν νότιο τοῖχο, ἔκκεντρα πρός τά ἀνατολικά, ἀνοίγεται θύρα. Ἀνάλογη θύρα ἀνοίγεται καί στόν βόρειο τοῖχο. Ὑπεράνω τῆς βόρειας θύρας ὑπάρχει παράθυρο πού διευρύνεται κατά τόν δυτικό σταθμό πρός τά μέσα. Τό μοναδικό αὐτό φωτιστικό ἄνοιγμα δέν ἐπαρκεῖ γιά τόν φωτισμό τοῦ νάρθηκα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντελῶς σκοτεινός ὅταν κλείσουν καί οἱ δύο θύρες. Στούς ναούς συνήθως τά βόρεια ἀνοίγματα ἀποφεύγονται γιά λόγους κλιματολογικούς. Κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει ἐδῶ, διότι ἡ βορεινή πλευρά προστατεύεται ἀπό τό πρანές τοῦ βουνοῦ, τό ὁποῖο ὑψώνεται μπροστά της σέ μικρή ἀπόσταση.

Οἱ θόλοι τοῦ νάρθηκα διαφοροποιοῦνται σέ σχέση μέ τόν ὑπόλοιπο ναό. Ἔτσι τονίζεται καί ἡ διαφορετική λειτουργία του. Ὁ ἐσωτερικός χώρος διαρθρώνεται σέ τρία μέρη μέσφ δύο ἐνισχυτικῶν τόξων ἐγκάρσιων στή

μεγάλη διάσταση τοῦ νάρθηκα, πού πατοῦν σέ μικρούς προβόλους στόν ἀνατολικό καί τόν δυτικό τοῖχο. Τά δύο ἐνισχυτικά τόξα ὑποβαστάζουν χαμηλωμένο ἡμισφαιρικό θόλο (ἀσπίδα) στό κεντρικό τμήμα⁵. Τά ἀκραῖα τμήματα καλύπτονται μέ ἐγκάρσιους στή μεγάλη διάσταση τοῦ νάρθηκα θόλους, μικρότερους τοῦ ἡμικυλίνδρου. Ἡ ἀσπίδα (ῦψος κλείδας 4,45 μ. ἀπό τό δάπεδο τοῦ νάρθηκα) φέρεται, ἐκτός ἀπό τά δύο ἐγκάρσια τόξα, καί ἀπό τούς δύο τοίχους, τόν ἐνδιάμεσο καί τόν δυτικό, μέ τή μεσολάβηση προεχόντων τόξων μικροῦ πλάτους (0,10 μ.). Εἶναι ἀπλῆς καμπυλότητας, μολονότι ὁ τρόπος ἀγιογραφίσεώς του σέ ὀριζόντιες ζῶνες πού χωρίζονται ἀπό δακτυλίους δίνει τήν ἐντύπωση πολλῆς καμπυλότητας. Οἱ κλείδες τῶν ἐγκάρσιων τόξων βρίσκονται σέ ῦψος 3,70 μ. ἀπό τό δάπεδο, ἐνῶ ἡ γένεση τῆς ἀσπίδας σέ ῦψος 3,95 μ. Ἡ ζώνη ἀνάμεσα στή γένεση τῆς ἀσπίδας καί τά σφαιρικά τρίγωνα καλύπτεται μέ κοσμητή ὀρθογωνικῆς διατομῆς.

Δυτικῶς τοῦ νάρθηκα, μεταξύ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου καί τοῦ πρός τά δυτικά ἀναλημματικοῦ λιθόκτιστου τοίχου, ὑπάρχει στενός διάδρομος (διαβατικό) πού ὀδηγεῖ πρός τή βορεινή αὐλή. Καλύπτεται μέ ἡμικύλινδρο καί στή βορεινή πλευρά ἀπολήγει σέ ἄνοιγμα μέ χαμηλωμένο τόξο χωρίς κούφωμα. Ἡ στοά αὐτή κατασκευάστηκε μεταγενέστερα μαζί με τόν ὑπερκείμενο τοῖχο, ἴσως γιά νά ἀντιστηρίξει τό πρανές τοῦ βουνοῦ.

5. Πά χαμηλωμένους τροῦλλους καί ἐνιαῖες στεγάσεις κατά τήν Τουρκοκρατία βλ. Δ. Πορτελάνος, Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στό Χορευτό Πηλίου, *Ἐκκλησίες* 2, 173-174 καί σμ. 42, σ. 176. Γ. Κίσης, Ἡ μονή Σουρβιάς στό Πήλιο, *Ἐκκλησίες* 3, 165, εἰκ. 13.

Εἰκ. 5. Αγία Τριάδα στὴ Δέση Τρικάλων. Κάτοψη ὄροφου.

Ὁ ἡμικύλινδρος πού καλύπτει τὴ στοά πατεῖ πρὸς τὰ ἀνατολικά μὲν στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα καὶ πρὸς τὰ δυτικά στὸν λιθόκτιστο τοῖχο πού συγκρατεῖ τὸ πρᾶνές τοῦ βουνοῦ. Τὸ δάπεδο τῆς στοᾶς εἶναι ἀπὸ φυσικὸ χῶμα. Ὑπεράνω αὐτῆς ὑπάρχει ἀκομψὴ προσθήκη. Ὑπεράνω τοῦ νάρθηκα καὶ σὲ ὁλόκληρὴ τὴν ἐπιφάνειά του ὑπάρχει ὄροφος τῶν κατηχομένων πού περιλαμβάνει δύο ἀνισοπλατεῖς χώρους (Εἰκ. 5). Πρὸς βορρᾶν βρίσκεται νεκρικό παρεκκλήσιο ἀφιερωμένο στοὺς Ταξιάρχες Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (ἡ μνήμη τους τιμᾶται στίς 8 Νοεμβρίου) καὶ πρὸς νότον χώρος ὅπου, κατὰ τὴν τοπικὴ παράδοση, λειτουργοῦσε κρυφὸ σχολεῖο. Ἡ πρόσβαση γίνεται ἀπὸ ἡμιπαιθρὸ προθάλαμο πού βρίσκεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ διαβατικὸ, μέσῳ χαμηλῆς θύρας στό νότιο ἄκρο τοῦ δυτικοῦ τοῖχου. Στό μέσον τοῦ ὄροφου ὑπάρχει ἐγκάρσιο ἐνισχυτικὸ τόξο πλάτους 0,60 μ. Ἡ γένεσή του βρίσκεται σὲ ὕψος 0,78 μ. καὶ ἡ κλεῖδα 2,20 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο. Μπαγδατότοιχος πάχους 0,15 μ. χωρίζει στὰ δύο τὸν ὄροφο. Ἡ εἴσοδος στό παρεκκλήσιο βρίσκεται στὸν διαχωριστικὸ τοῖχο, ἔκκεντρα πρὸς τὰ δυτικά. Τὰ δύο διαμερίσματα τετραγωνίζονται μὲ παρεμβολὴ ἀψιδωμάτων πλάτους 0,20 μ. σὲ ἐπεξοχὴ κατὰ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ καὶ καλύπτονται μὲ ἀσπίδες μικρότερες τοῦ ἡμισφαιρίου. Ἡ κάθε ἀσπίδα (γένεση σὲ ὕψος 2,15 μ., κλεῖδα σὲ ὕψος 3,40 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο) φέρεται ἀπ' ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο πλευρικὸ τοῖχο καὶ τὸ ἐγκάρσιο τόξο καὶ ἀπ' ἑτέρου

ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ καὶ τὸν δυτικὸ τοῖχο μὲ τὴν παρεμβολὴ ἀβαθῶν τόξων, τὰ ὁποῖα ὁμως περιορίζουν ἐλάχιστα τὴ διάμετρο τῶν ἀσπίδων σὲ σχέση μὲ τὸν στεγαζόμενον χῶρο. Ἡ μεταφορὰ τῶν φορτίων τῶν ἀσπίδων στὰ ὑποκείμενα φέροντα στοιχεῖα (τοῖχοι-τόξα) γίνεται μέσῳ ἐκφυλισμένων σφαιρικῶν τριγώνων πού τείνουν νὰ γίνουν ἐπίπεδα. Ἀπὸ τὰ τόξα πού φέρουν τὸν θόλο τοῦ παρεκκλησίου, τὸ νότιο, πλάτους 0,50 μ., ἀρχίζει ἀπὸ τὸ δάπεδο. Τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ τόξο, πλάτους 0,20 μ., ἀρχίζουν ὡς πρόβολοι ἀπὸ ὕψος 0,85 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἀντιστηριζόμενοι πρὸς νότον στό νότιο (ἐγκάρσιο) τόξο καὶ πρὸς βορρᾶν στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ παρεκκλησίου⁶.

Τὸ παρεκκλήσιο εἶναι μονόχωρος ναός. Τὸ ἱερὸ Βῆμα ὀροθετεῖται μόνον μὲ τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο, ἐνῶ τὸ δάπεδο καὶ ἡ κάλυψη εἶναι ἐνιαῖα. Στὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου ἀνοίγονται δύο ἰσοδύναμες, ἡμικυκλικῆς διατομῆς, κόγχες (διαφορὰ διαμέτρων 0,05 μ.), τοῦ Ἱεροῦ -0,30 μ. ἔκκεντρα πρὸς νότον- καὶ τῆς προθέσεως. Ἀνάμεσά τους ἀνοίγεται φεγγίτης πλάτους 0,25 μ. πού βλέπει πρὸς τὸν χῶρο τοῦ κυρίως ναοῦ. Στὸ πάχος τοῦ βόρειου τοῖχου τῆς προθέσεως ἀνοίγεται μικρὴ, ὑπερημικυκλικὴ κόγχη πού διαρτυπᾶται ἀπὸ φωτοσχιμῆ. Ὁ χῶρος φωτίζεται ἀκόμη ἀπὸ ἓνα παράθυρο στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ, πού διευρύνεται πρὸς τὰ μέσα μόνον κατὰ τὸν ἀνατολικὸ σταθμὸ.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ πρώτου διαμερίσματος τῶν κατηχομένων ἀνοίγεται μικρὸ παράθυρο γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν χῶρο τοῦ κυρίως ναοῦ στό ἰσόγειο. Στὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἴδιου χώρου, ἔκκεντρα τοποθετημένη πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὑπάρχει σχισμὴ σταθεροῦ πλάτους 0,40 μ. κατὰ τὸ ἔξω ἡμισυ τῆς τοιχοποιίας, διευρυνόμενη σὲ πλάτος 0,50 μ. στό ἔσω ἡμισυ αὐτῆς, γιὰ νὰ διευκολύνει τὴ διάχυση τοῦ φωτός στό ἐσωτερικὸ καὶ νὰ ἐξαερίζεται ὁ χῶρος.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὄροφου ἐσωτερικῶς εἶναι ἐπιχρισμένοι, στεροῦνται ὁμως τοιχογραφικοῦ διακόσμου. Καὶ τὰ δύο διαμερίσματα, λόγῳ ἐλλείψεως ἱκανοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἐπιφάνειας ἀνοιγμάτων, εἶναι ὑποφωτισμένα.

Ἀνάμεσα στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ καθολικοῦ καὶ τὸν παράλληλο πρὸς αὐτὸν τοῖχο πού συγκρατεῖ τὸ πρᾶνές τοῦ βουνοῦ, ὑπάρχει στενὴ αὐλὴ. Στενὴ, ὑπαίθρια λίθινη κλίμακα κατὰ μῆκος καὶ σὲ ἐπαφὴ πρὸς τὸν ἀναλημ-

6. Παρόμοιες κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες τόξων καὶ προβόλων θὰ συναντήσουμε στό παρεκκλήσιο τοῦ Προδρομοῦ στό Μεγάλο Μετέωρο (ἡ θολωτὴ φάση περὶ τὸ 1786 καὶ πρὸ τοῦ 1797),

Πλ. Θεοχαρίδης, Τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Προδρομοῦ στό Μεγάλο Μετέωρο, *Ἐκκλησίες* 1, 123, καὶ εἰκ. 9 καὶ 11.

ματικό τοίχο ὀδηγοῦσε στὸν ὄροφο. Ἡ κλίμακα σήμερα ἔχει καταπέσει καὶ τὰ κατακρημνίσματα σκεπάζονται ἀπὸ πυκνὴ βλάστηση. Ἡ αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσε τὴν πρόσβαση ἀπὸ τὸν δρόμο πρὸς τὴν κλίμακα ἀνόδου στὸν ὄροφο. Ἡ προσπέλαση στὸν ὄροφο σήμερα εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολη καὶ γίνεται ἀπὸ τὸ βουνό. Ἰχνη ἐσωτερικῆς κλίμακας ἀπὸ τὸν νάρθηκα στὰ κατηχούμενα δὲν διακρίνονται⁷.

Ὁ ναός, ἐκτός ἀπὸ τὸν νάρθηκα καὶ τὰ κατηχούμενα, καλύπτεται μὲ ἐνιαία δίριχτη στέγη, στὴν ὁποία δὲν εἶναι ἐμφανῆς ἡ διάταξη τῶν θόλων τοῦ ἐσωτερικοῦ. Τὸ ἐσωτερικὸ σταυρικό σχῆμα ὁμως ὑποδηλώνεται ἐξωτερικῶς μὲ μία ἄλλη δίριχτη στέγη, πού ἀκολουθεῖ τὶς ἐγκάρσιες κεραῖες τοῦ σταυροῦ καὶ ἀπολήγει σὲ τριγωνικά ἀετώματα ἐπάνω ἀπὸ τὶς ὀρθογώνιες προεξοχές πού ὑπάρχουν στὶς μακρὲς πλευρὲς. Τὰ ἀετώματα φέρουν κυκλικὲς φωτιστικὲς θυρίδες. Μία ἀκόμη ἀνεξάρτητη δίριχτη στέγη καλύπτει τὴν ἀνατολικὴ κεραία τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ κυρίως ἱερό Βῆμα καὶ φέρει λοξὴ ἀπότμηση στὸ ἄκρο τῆς. Στὴ διασταύρωση κατὰ μῆκος τῆς ἐνιαίας δίριχτης μὲ τὴν ἐγκάρσια δίριχτη στέγη ὑψώνεται ὁ σχετικῶς μικρὸς τροῦλλος⁸. Δύο ἐπάλληλες σειρὲς σχιστοπλακῶν στὴ βάση τοῦ τυμπάνου δημιουργοῦν ὑποτυπώδη βάση πού ἀπομακρύνει τὰ ὄμβρια καὶ ἐξασφαλίζει τὴ στεγανότητα τοῦ ἄρμου ἀνάμεσα στὴν τοιχοποιία τοῦ τυμπάνου καὶ τὴν ἐπικάλυψη τῆς στέγης. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ καλύπτεται μὲ ἀνεξάρτητη στέγη χαμηλότερα.

Ὁ νάρθηκας καὶ ὁ ὑπερκείμενος ὄροφος καλύπτονται μὲ ὑπερυψωμένη, ἀπότομη, τετράριχτη στέγη, ἡ ὁποία στὰ σημεῖα πού πλησιάζει πρὸς τὰ ἐσωρράχια τῶν φουρνικῶν σχηματίζει ἐξάρματα, καθὼς καμπυλώνεται ἀκολουθώντας τὸ σχῆμα τῶν ὑποκείμενων τυφλῶν θόλων, καὶ καταλήγει σὲ ὀριζόντιο γεῖσο. Ἡ ἐπικάλυψη τῆς στέγης γίνεται μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες.

Τὸ πάχος τῆς τοιχοποιίας στὸν ναὸ εἶναι 1 μ. Στὸν ὄροφο μειώνεται σὲ 0,70-0,85 μ., ἐνῶ στὶς κόγχες τῶν παραβημάτων σὲ 0,50 μ. Στὰ δυτικὰ ὁ τοίχος θεμελιώνεται ἀπ' εὐθείας στὸ ρρανὲς τοῦ βουνοῦ. Ἡ δόμηση εἶναι

στέρεη. Στὴν κατασκευὴ χρησιμοποιήθηκαν πελεκητοὶ πωρόλιθοι, ὑλικὸ ἔλαφρὺ, μὲ παρεμβολὴ ἀργῶν λίθων καὶ παχέος κονιάματος. Στὶς γωνίες ἡ δόμηση γίνεται ἐπιμελέστερη μὲ λαξευμένους γωνιολίθους μεγάλων διαστάσεων. Ἡ λιθοδομὴ στὴ νότια καὶ τὴν ἀνατολικὴ ὄψη ἔχει ἀρμολογηθεῖ μὲ παχὺ ἀσβεστοκονίαμα πού εἰσέχει τοῦ προσώπου τῶν λίθων⁹. Ὁ βόρειος τοίχος εἶναι ἀνεπίχριστος. Ἡ τοιχοποιία στὸ ἐπάνω μέρος τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως εἶναι πῶ ἐπιμελημένη καὶ θυμίζει κατασκευὲς προηγούμενων ἐποχῶν. Δομεῖται κατὰ τὸ ψευδοϊσόδομο σύστημα μὲ πελεκητοὺς ὀρθογωνισμένους πωρόλιθους πού ἔχουν στρογγυλεμένες τὶς γωνίες. Διπλὴ σειρὰ πλίνθων τονίζει τὴν ὀριζόντια γραμμὴ στὴ γένεση τῶν τοξωτῶν ἀπολήξεων τῶν ἀψιδωμάτων τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ. Στὴ ζώνη ἐπάνω ἀπὸ τὰ ἀψιδώματα, ἀλλὰ καὶ στὴν τρίπλευρη ἐπίστεψη τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως ψηλότερα, διπλὴ σειρὰ πλίνθων παρεμβάλλεται στοὺς ὀριζόντιους καὶ στοὺς κατακόρυφους ἄρμους δημιουργώντας ἓνα ἀτελὲς πλινθοπερικλειστο σύστημα. Χαμηλότερα ἡ τοιχοποιία μετατρέπεται σὲ ἀπλὴ ἀργολιθοδομὴ. Ἀπὸ πελεκητὸ πωρόλιθο εἶναι κατασκευασμένος καὶ ὁ τροῦλλος. Γίνεται γενικῶς χρῆση ἐλαφροῦ ὑλικοῦ γιὰ μείωση τῶν φερόμενων φορτίων καὶ κατὰ συνέπεια γιὰ μικρότερη ἐπιβάρυνση. Στὶς ὄψεις ὑπάρχουν ὀπές-ὑπολείμματα ἀπὸ σκαλωσιές πού χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν κατασκευὴ. Στὴ νότια ὄψη ἡμικυκλικὸ λίθινο τόξο ἀνακουφίζει τὴν τοιχοποιία ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, παραλαμβάνοντας τὰ φορτία.

Τὰ γεῖσα εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ σειρὲς σχιστοπλακῶν σὲ προέχουσα διάταξη. Πρόκειται γιὰ συνηθισμένο τρόπο κατασκευῆς γείσου στὴν περίπτωση πού χρησιμοποιοῦνται σχιστόπλακες ὡς ὑλικὸ ἐπικάλυψης.

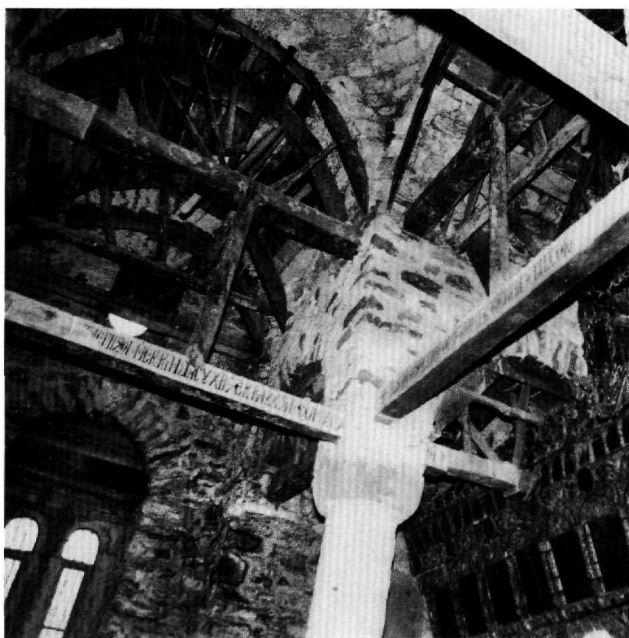
Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχουν καταπέσει τὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ὁ φέρων ὀργανισμός. Στὴν τοιχοποιία καὶ στὴ θολοδομία διαπιστώνεται ἡ χρῆση ἀμιγοῦς λιθοδομῆς (Εἰκ. 6). Ἐδῶ οἱ πωρόλιθοι εἶναι περισσότερο ἐπεξεργασμένοι. Οἱ ἡμικύλινδροι τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ εἶναι κτισμένοι μὲ σειρὲς ὀρθογωνισμένων λίθων κατὰ μῆκος τῶν γενετει-

7. Πρβλ. Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραϊδοχώρι, ὅπου ἡ ἐπικοινωνία τοῦ παρεκκλησίου τοῦ ὀρόφου μὲ τὸ ἰσόγειο γινόταν μὲ καταπακτὴ στὸν δυτικὸ τοίχο, Ἁ. Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραϊδοχώρι Τρικάλων, *Ἐκκλησιάζει* 5, 191 εἰκ. 4 (κάτοψη), 192 εἰκ. 7, 194. Ἐσωτερικὴ ἀπότομη κλίμακα ἐπικοινωνίας τοῦ ὀρόφου μὲ τὸ ἰσόγειο ἔχουμε καὶ στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Σουρβιάς, Γ. Κίτζης, Ἡ μονὴ Σουρβιάς, ὁ.π., 161 καὶ σμ. 29, 164 εἰκ. 10, 165 εἰκ. 14. Τέτοιες κλίμακες συνηθίζονται στοὺς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, βλ. στὸ

ἴδιο, 161 καὶ σμ. 29.

8. Γιὰ μικροὺς τροῦλλους βλ. Πασαλῆ, ὁ.π., 193 καὶ σμ. 13.

9. Γιὰ τὸ ἀρμολόγημα τῆς τοιχοποιίας βλ. Π.Λ. Βοκοτόπουλος, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεάν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἠπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη 1992², 144-145. Ν. Νικονάνος, *Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα ὡς τὴν κατάκτηση τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1393*, Ἀθήνα 1979, 158.

Εικ. 6. Άγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Τό εσωτερικό του ναού, λεπτομέρεια.

ρών, μέ παρεμβολή ισχυροῦ κονιάματος. Ἄλλά καί τά φουρνικά, τά τόξα, ἐγκάρσια καί διαμήκη, τά σφενδόνια καί τά λοφία τοῦ τρούλλου εἶναι κατασκευασμένα μέ θολίτες ἀπό χονδρολαξευμένο πωρόλιθο. Ὅλα τά διαμερίσματα χωρίζονται μεταξύ τους μέ ἡμικυκλικά τόξα. Τά τόξα μεταξύ τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων καί τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ στηρίζονται στοὺς κίονες. Στά σημεῖα αὐτά λειτουργοῦν ὡς κιονόκρανα καί καταλήγουν στοὺς περιμετρικούς τοίχους σέ προβόλους πού προεξέχουν λίγα ἑκατοστά. Ὁ ναός στερεῖται κοσμητῆ. Οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες στόν ὄροφο εἶναι ὅλες ἐπιχρισμένες. Ἔτσι, δέν διακρίνεται ὁ τρόπος κατασκευῆς τῆς τοιχοποιίας.

Ἡ στατική ἐπάρθεια τοῦ κτιρίου ἐνισχύεται μέ σύστημα ἀπό διαμήκεις καί ἐγκάρσιους, ξύλινους ἐλκυστήρες στίς γενέσεις τῶν καμπύλων στοιχείων καλύψεως, σέ τρεῖς στάθμες στόν ναό: Πρώτη στάθμη, στίς γενέσεις

τῶν τόξων, στό ὕψος τῶν κιονοκράνων· δεύτερη στάθμη, στίς γενέσεις τῶν ἡμικυλινδρικών κεραιῶν τοῦ σταυροῦ· τρίτη στάθμη, στή βάση τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, λίγα ἑκατοστά ψηλότερα ἀπό τίς κλεῖδες τῶν ἡμικυλίνδρων τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, καί σέ μία στάθμη στόν νάρθηκα, ἐγκαρσίως στή μεγάλη διάστασή του, 0,30 μ. ψηλότερα ἀπό τίς γενέσεις τῶν ἐγκάρσιων τόξων.

Ἐμφανεῖς ξυλόδεσμοι δέν ὑπάρχουν οὔτε στίς ὄψεις οὔτε στίς ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων. Προφανῶς παραμένουν ἐνσωματωμένοι στό πάχος τῆς τοιχοποιίας, ἐφ' ὅσον ὑπῆρξε πρόθεση γιά μιά ἐπιμελεμένη κατασκευή. Οἱ κίονες εἶναι κτισμένοι ἀπό λαξευτούς λίθους πού δημιουργοῦν ὀλόσωμους σφονδύλους, ἐναλλάξ ἀνοικτοῦ καί σκούρου χρώματος¹⁰. Παντοῦ διατηρεῖται ἡ παλαιά πλακόστρωση ἀπό μεγάλες, λίθινες, ὀρθογωνικές πλάκες καί ἄλλες μέ ἀκανόνιστο σχῆμα.

Οἱ βασικές εἰσοδοὶ τοῦ ναοῦ εἶναι δύο στή νότια πλευρά, ἡ μία στό κέντρο τοῦ κυρίως ναοῦ¹¹ καί ἡ ἄλλη στόν νάρθηκα. Δευτερεύουσα θύρα στόν βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα ἐξυπηρετεῖ τήν ἐπικοινωνία μέ τή βόρεια αὐλή καί τήν πρόσβαση στόν ὄροφο. Οἱ θύρες στή νότια πλευρά ἔχουν παραστάδες καί ἡμικυκλικά ὑπέρθυρα ἀπό λαξευτό πωρόλιθο. Πρός τά μέσα διευρύνονται μέ ὀδοντωτή διάταξη. Μέσα ἀπό τά λίθινα ὑπέρθυρα ὑπάρχουν ξύλινα, ὀριζόντια. Καί οἱ δύο θύρες ἐξωτερικῶς ἔχουν ὀρθογώνια πλαίσια. Τό θύρωμα τῆς κυρίως εἰσόδου ἔχει ἀπλή μορφή μέ πλαίσιο καί ὑπέρθυρο σέ ἐπεξοχή λίγων ἑκατοστῶν, χαρακτηριστικό τῆς ὀψιμης Τουρκοκρατίας. Διαμορφώνεται μέ παραστάδες ἀπό λαξευτούς, ὀρθογωνισμένους πωρολίθους σέ ἰσοῦνφεις στρώσεις πού στηρίζονται ἀπ' εὐθείας στό ἔδαφος χωρῖς τήν παρεμβολή βάσεων καί τοξωτό ὑπέρθυρο πού ἐπιστέφεται ἀπό μία ὀριζόντια σειρά πλακοειδῶν λίθων σέ ἐλαφρά ἐπεξοχή. Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό θύρωμα τῆς εἰσόδου στόν νάρθηκα. Τό ἀνοιγμά της κλείνεται μέ παλαιό θυρόφυλλο ἀπό κατακόρυφες σανίδες, καρφωτές μέ πλατυκέφαλα καρφιά. Τά καμπύλα ἀνώφλια τῶν εἰσόδων δέν προχωροῦν σέ ὄλο τό πλάτος τοῦ τοίχου. Τό μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ἀνοιγματος πρὸς τό ἐσωτερικό γαφυρώνεται μέ ὀριζόντια καθρόνια.

10. Ὁ τύπος τῆς σπονδυλωτῆς κατασκευῆς κίωνων ἐπιχωριάζει στήν εὐρύτερη περιοχή. Βλ. καθολικό μονῆς Δολιανῶν, Ἁγία Παρασκευή στό Χαλίκι, Ἁγία Παρασκευή Κλεινοβοῦ, Κρήνη στήν Ἄνθουσα, Π. Μυλωνᾶς, Ἡ μονή Δολιανῶν ἢ Κρνιαῖς στήν Πίνδο, Ἐκκλησιές 1, 96, 97 εἰκ. 8 καί σημ. 30. Ἐπίσης, Ταξιαρχες στό Ἐλά-

φι Καλαμπάκας, βλ. Ἁ. Πασαλή, Ὁ ναός τῶν Ταξιαρχῶν στό Ἐλάφι Καλαμπάκας, ΔΧΑΕ ΚΓ' (2002), 259 εἰκ. 5.

11. Ἡ θέση τῆς κύριας εἰσόδου στό σημεῖο αὐτό ἦταν ἐπιβεβλημένη ἀπό τόν τρόπο προσπελάσεως, ἀλλά καί ἀπό τή διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου.

Τά παράθυρα διατάσσονται σε πέντε καθ' ύψος σειρές, από κάτω προς τα επάνω:

1η σειρά: Φωτοθυρίδα κόγχης ιεροῦ Βήματος (ὀρθογωνική).

2η σειρά: Δύο παράθυρα στή νότια καί τέσσερα στή βόρεια πλευρά (τοξωτά), δύο μικρότερα σε ὕψος στήν ἀνατολική πλευρά στά μέτωπα τῶν παραβημάτων (ὀρθογωνικά).

3η σειρά: Κυκλικό ἄνοιγμα στό ἐπάνω μέρος τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ.

4η σειρά: Κυκλικά ἄνοιγματα στή βόρεια καί τή νότια ὄψη στά τύμπανα τῶν ἐγκάρσιων κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, κάτω ἀπό τά ἀετώματα τῆς στέγης. Φωτοθυρίδες στόν ὄροφο, στόν βόρειο καί τόν νότιο τοῖχο (ὀρθογωνικές).

5η σειρά: Τέσσερα παράθυρα στό τύμπανο τοῦ τροῦλου (τοξωτά).

Τά παράθυρα στόν βόρειο καί τόν νότιο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ χαρακτηρίζονται ἀπό συμμετρία καί σχετική ὁμοιομορφία. Σέ ἀντίθεση μέ τά ὑπόλοιπα παράθυρα πού εἶναι λίγα καί μικρά, εἶναι μεγάλα μέ μεγάλο ὕψος σέ σχέση μέ τό πλάτος, τοξωτά ἐσωτερικῶς καί ἐξωτερικῶς, καί ἔχουν ἐπιμελημένα πλαίσια, κτισμένα μέ πωρολίθο. Τά ὑπέρθυρά τους ἔχουν διπλή σειρά λίθινων τόξων. Τό ἐξωτερικό τόξο φθάνει ἕως τίς γενέσεις, ἐνῶ τό ἐσωτερικό συνεχίζει δημιουργώντας τούς σταθμούς καί τό κατωκάσι. Τό παράθυρο πού ἀνοίγεται στήν ὀρθογώνια ἐπεξοχή τοῦ βόρειου τοῖχου εἶναι δίλοβο. Στά θυρώματα καί στά πλαίσια τῶν παραθύρων τοῦ κυρίως ναοῦ χρησιμοποιεῖται γκριζα, χονδρόκοκκη πέτρα. Οἱ κυκλικοί φεγγίτες διαμορφώνονται μέ λαξευτούς πωρολίθους σέ κυκλική διάταξη. Εἰδικῶς ὁ φεγγίτης τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως περιβάλλεται ἀπό λεπτό, λαξευτό περιθώριο. Τά παράθυρα στά μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης ἔχουν μονολιθικούς σταθμούς. Τά πλαίσια ὄλων τῶν ἄλλων παραθύρων διαμορφώνονται ἀπό τούς δομικούς λίθους. Κτιστό πεζούλι τρέχει ἐξωτερικῶς κατά τό ἀνατολικό τμήμα τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Ἐξυλόγλυπτος διάκοσμος στό τέμπλο καί στά δύο εἰ-

κονοστάσια συμβάλλει στή δημιουργία ἑνός ἐντυπωσιακοῦ συνόλου. Τό τέμπλο στηρίζεται στή δυτική πλευρά τῶν πεσσῶν πού ὀροθετοῦν τό ἱερό Βῆμα καί στούς κατά μήκος τοίχους τοῦ ναοῦ (Εἰκ. 7). Ἡ μορφή καί ἡ κατασκευή του εἶναι ἡ τυπική τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα (1849)¹². Εἶναι εὐθύγραμμο σέ κάτοψη καί ὀργανώνεται σέ τρεῖς ὀριζόντιες, ἐπάλληλες ζώνες. Οἱ δύο κατώτερες ζώνες χωρίζονται μέ δέκα ὀρθοστάτες σέ ἐννέα ἀνισοπλατῆ διάχωρα, ἀπό τά ὁποῖα τό πέμπτο ἀντιστοιχεῖ στήν Ὁραία Πύλη καί τά δεύτερο καί ἕνατο στίς εἰσόδους στά παραβήματα. Οἱ ὀρθοστάτες εἶναι ὀρθογωνικῆς διατομῆς στήν κάτω ζώνη καί κυκλικῆς στή μέση. Πατοῦν ἀπ' εὐθείας στό δάπεδο καί κορυφώνονται σέ κατάκοσμα ἐπίκρανα. Ἡ κάτω ζώνη ἔχει ὕψος 0,95, ἡ μέση 1,60 καί ἡ ἐπάνω 1,30 μ. Ψηλότερα διατηρεῖται ἡ ἐπίστεψη, ὁ σταυρός, τά λυπηρά καί οἱ δράκοντες πού τά ὑποβαστάζουν. Ὁ θριγκός ἐξέχει ἐλαφρῶς καί εἶναι ἐντόνως κεκλιμένος πρὸς τόν κυρίως ναό¹³. Οἱ ὀρθοστάτες διαμορφώνουν τίς παραστάδες τῶν ἀνοιγμάτων. Οἱ δύο κατώτερες ζώνες διακόπτονται ἀπό τίς εἰσόδους. Τήν κατώτερη ζώνη ἀποτελοῦν τά θυρώκια μεταξύ τῶν ξυλόγλυπτων πεσσίσκων, μέ πλούσιο ζωγραφικό διάκοσμο.

Στή μεσαία ζώνη εἶναι τοποθετημένες οἱ ἕξι δεσποτικές εἰκόνες. Τά διάχωρα τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων καί ἐκεῖνα τῶν τριῶν εἰσόδων ἔχουν ἡμικυκλικές ἀπολήξεις πρὸς τά ἐπάνω, στά τύμπανα τῶν ὁποίων ἀναπτύσσονται σέ ξυλόγλυπτο διάφορες σκηνές (Μυστικός Δείπνος, Εὐαγγελισμός κτλ.) (Εἰκ. 8).

Ἐξυλόγλυπτος ἀποτελεῖται ἀπό πέντε ἐπάλληλες σειρές, τοποθετημένες ἐκφορικά. Ἡ πρώτη ἐκ τῶν κάτω σειρᾶ, ὕψους 0,10 μ., φέρει κατά παράθεση δέσμες ὀρθίων φύλλων ἀμπέλου. Ἀπό κάθε δέσμη προβάλλουν τρεῖς βλαστοί πού ἀπολήγουν σέ ἄνθη μορφῆς ρόδακα. Ἡ σειρά ἀνά ἀποστάσεις διακόπτεται ἀπό μικροῦς κιλίβαντες πού πατοῦν στίς ἐπιπέσεις τῶν ὑποκειμένων ὀρθοστατῶν.

Ἡ δεύτερη σειρά, ὕψους 0,10 μ., χωρίζεται ἀπό τήν πρώτη μέ λεπτό πηχάκι μορφῆς στρεπτοῦ σχοινοῦ. Σέ γαλάζιο βάθος ἀναπτύσσεται πλέγμα ἐλισσόμενων βλα-

12. Πά τήν τυπική διάρθωση τῶν τέμπλων βλ. Α. Hadjimihali, *La sculpture sur bois*, Ἀθήνα 1950, 36-40. Κ. Καλοκύρης, Ἐξέχοντα μεταβυζαντινά τέμπλα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, *Ἀθωνική Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη 1963, 315-345. Κ. Μακρῆς, *Νεοελληνική χειροτεχνία*, Ἀθήνα 1969, 51-62, 320. Ὁ ἴδιος, *Ἡ λαϊκή τέχνη τοῦ Πηλίου*, Ἀθήνα 1976, 93-110. Εὐστρ. Τσαπαρλῆς, *Ξυλόγλυπτα τέμπλα Ἡπεί-*

ρον 17ου-ἡμίσεος 18ου αἰ., Ἀθήνα 1980. Χ. Μπούρας, *Ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, τ. 2 (*Ἀρχιτεκτονική στό Βυζάντιο, τό Ἰσλάμ καί τήν Δυτική Εὐρώπη κατά τόν Μεσαίωνα*), Ἀθήνα 1994, 471-472.

13. Ὁ θριγκός πού ἐξέχει ἀποτελεῖ τόν κανόνα γιά τόν 19ο αἰώνα, Καλοκύρης, ὁ.π.

Εἰκ. 7. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τριγάλων. Τό ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ ναοῦ.

στῶν, στούς ὁποίους παρεμβάλλονται κυκλικῶς σχήματος εἰκονίδια, σέ θέσεις πού ἀντιστοιχοῦν στούς ἄξονες τῶν διαχώρων τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων.

Ἡ τρίτη σειρά, ὕψους 0,75 μ., περιλαμβάνει δεκαπέντε εἰκονίδια ἀπό τό ἀναπτυγμένο Δωδεκάορτο.

Ἡ τέταρτη σειρά, ὕψους 0,20 μ., φέρει ἐλισσόμενους βλαστούς, στούς ὁποίους παρεμβάλλονται εἰκονίδια κυκλικῶς σχήματος μέ τούς δώδεκα ἀποστόλους.

Ἡ πέμπτη ζώνη, ὕψους 0,15 μ., περιλαμβάνει σειρά ἀπό σπειροειδῆς στύλους πού ἐνώνονται ἀνά δύο μέ ἡμικυκλικά τόξα στό ἐπάνω μέρος. Στά τύμπανα ὑπάρχουν τά εἰκονίδια τῆς Μεγάλης Δεήσεως.

Στήν ἐπίστεψη τοῦ τέμπλου, ἀνάμεσα σέ ἐλισσόμενους βλαστούς καί στό κέντρο, ἀναπτύσσονται τά φολιδωτά

σώματα τῶν δρακόντων πού ὑποβαστάζουν τά λυπηρά καί ἐκατέρωθεν αὐτῶν δύο πτηνά πού πατοῦν στούς βλαστούς.

Ἡ σύνθεση ὁλοκληρώνεται μέ τόν ξυλόγλυπτο σταυρό. Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ εἶναι ἀνισομεγέθεις καί ἔχουν τρίλοβες ἀπολήξεις. Ἐνα κρινάνθεμο κοσμεῖ τήν κορυφή κάθε λοβοῦ. Σταυρός καί λυπηρά ἔχουν περίτεχνο ξυλόγλυπτο διάκοσμο.

Οἱ ξυλόγλυπτες παραστάσεις ἀπεικονίζουν θρησκευτικά θέματα: ὑπάρχουν μεμονωμένες μορφές, ἄγγελοι ἢ ἅγιοι, ἡ παράσταση τοῦ Μυστικῶς Δείπνου (Εἰκ. 8) καί τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, ἱπτάμενοι ἄγγελοι πού κρατοῦν στέμμα κ.ἄ.

Τά διακοσμητικά μοτίβα εἶναι θέματα ἀπό τόν φυτικό ἢ

Εικ. 8. Αγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Τό ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ ναοῦ, λεπτομέρεια. Ὁ Μυστικός Δεῖπνος.

τόν ζωικό κόσμο, ἄλλοτε σχηματοποιημένα καί ἄλλοτε μέ νατουραλιστική ἀπόδοση. Ὅλα τά θέματα ἀναπτύσσονται σέ διάτρητες ἐπιφάνειες. Τό βασικό διακοσμητικό θέμα εἶναι κλαδιά καί βλαστοί μέ ἄνθη πού ἀναπτύσσονται μέ τρόπο, κάθε φορά, ἀνάλογο μέ τήν ἐπιφάνεια πού διατίθεται. Στούς κιονίσκους ἀναπτύσσονται κατακορύφως καί μερικές φορές περιελίσσονται. Ὅταν τά φυτικά μοτίβα πρόκειται νά κοσμήσουν ἐπιφάνειες, ἐκεῖ ἀναπτύσσονται καί συμπλέκονται μέ μορφές πτηνῶν, πτερωτῶν δρακόντων, φιδιῶν, πτηνῶν πού ραμφίζουν βότρους ἢ μικρές ἐπιφάνειες ὠοειδοῦς σχήματος, δίνοντας στό ξυλόγλυπτο ἓνα ἀνήσυχο ὕφος. Στό ἐπάνω μέρος τῶν κιονίσκων ὑπάρχουν μεμονωμένοι ἄγγελοι κατά μέτωπον. Στή θεματογραφία καί στόν τρόπο ἀποδόσεως διακρίνονται δυτικές ἐπιδράσεις (Ἀναγέννηση καί, κυρίως, μπαρόκ καί ροκοκό), ἐξ αἰτίας τοῦ ἔντονου ἀναγλύφου καί τῶν ἀνήσυχων συνθέσεων¹⁴. Ὑπάρχει ὅμως μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τά μπαρόκ τέμπλα τοῦ 19ου αἰῶνα μέ τις κυματιστές κοιλόκυρτες ἐπιφάνειες¹⁵. Τό τέμπλο εἶναι χρυσομένο καί σέ ὀρισμένα σημεῖα (ποδιές, ὀριζόντιοι δακτύλιοι καί βάσεις κιονίσκων, ἐπιστύλιο) εἶναι ζωγραφιστό. Χρωματίζεται μέ ζωηρά χρώματα, κόκκινο, πορφυρό, γαλάζιο, μπλέ, πράσινο.

Ὁ χρόνος κατασκευῆς τοῦ τέμπλου προσδιορίζεται στό 1849, συμφῶνως πρός τήν ἐπιγραφή πού φέρει, ἡ ὁποία ἀναφέρεται παρακάτω (ὑπ' ἀριθ. 5).

Μπροστά ἀπό τό δυτικό ζευγος κίωνων ὑπάρχουν δύο ξυλόγλυπτα προσκνητάρια, ὅπου εἶναι τοποθετημέ-

Εικ. 9. Αγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Ξυλόγλυπτο προσκνητάρια.

νες εἰκόνες γιά προσκύνηση (Εἰκ. 9). Στό ἐπάνω μέρος φέρουν προστέγασμα πού προεξέχει ἀρκετά καί στηρίζεται πίσω σέ δύο ὀρθοστάτες πού περιβάλλουν τήν εἰκόνα καί μπροστά σέ δύο προβόλους. Οἱ πρόβολοι

14. Καλοκύρης, ὀ.π. (ὑποσημ. 12), 324-325.

15. Ὅ.π., 339.

έχουν τή μορφή δρακόντων με έλισσόμενα φολιδωτά σώματα που δαγκώνουν τις ουρές τους, δημιουργώντας κοιλόκυρτο περίγραμμα. Οί όρθοστάτες κατά τό κάτω μέρος έχουν τή μορφή πεσίσκων με κεφάλια δρακόντων στή βάση και κατά τό επάνω μέρος τή μορφή κιονίσκων. Τό κάθε προσκυνητάρι στις τρεις όψεις φέρει γεΐσα με κλίση προς τά έξω, που έπιστέφονται στό κέντρο με πτηνό που έχει άνοιχτές πτέρυγες. Η έπιβάλυψη του συνόλου γίνεται με περίτεχνο τρουλλίσκο που φέρει σταυρό στην κορυφή. Η κατασκευή του ξυλόγλυπτου σε λεπτομέρειες είναι άνάλογη με αυτή του τέμπλου.

Τό τέμπλο του παρεκκλησίου είναι ξυλόγλυπτο και ζωγραφιστό (ποδιές κ.ά.). Ο διάκοσμος συνίσταται σε βασικό φυτικό πλέγμα με βλαστούς, σχηματοποιημένα φύλλα και άνθη. Στόν φυτικό διάκοσμο του έπιστυλίου εμπλέκονται και κάποιες ζωϊκές μορφές. Τό επάνω μέρος του έπιστυλίου γέρνει προς τά εμπρός. Άχιβάδες έπιστέφουν τή σειρά των εικονιδίων στό σημείο αυτό του έπιστυλίου. Η άβαθής, σχηματοποιημένη και έπιπεδη έπεξεργασία του τέμπλου του παρεκκλησίου απέχει πολύ από τό έκτυπο άνάγλυφο και τή διάτρητη τεχνική των τέμπλων του 18ου και του 19ου αιώνα.

Οικοδομικές φάσεις

Ο νάρθηκας μάλλον κτίστηκε σε ένιαία οικοδομική φάση με τόν υπόλοιπο ναό. Στην ένιαία άνοιχοδόμηση συνηγορούν:

- Η άπουσία άρμου μεταξύ νάρθηκα-κυρίως ναού, δηλαδή ή συνεχής δόμηση των πλευρικών τοίχων και μάλιστα με τό ίδιο πάχος.
- Η άπολύτως όμοια τοιχοποιία και τά όμοια ύλικά.
- Η σχεδόν ένιαία στάθμη των δαπέδων του νάρθηκα και του κυρίως ναού.

Η άπουσία άντιστοιχίας ανάμεσα στα τόξα του νάρθηκα και στα κατά μήκος τόξα του κυρίως ναού δέν σημαίνει άπαραιτήτως διαφορετική οικοδομική φάση.

Η στοά στα δυτικά με τόν υπερεκείμενο προθάλαμο και τήν κλίμακα άνόδου στόν όροφο δημιουργήθηκαν άργότερα. Στό συμπέρασμα αυτό οδηγεί ή ύπαρξη άρμου στό σημείο που ό δυτικός τοίχος του νάρθηκα συναντά

τή στοά και τόν δυτικό τοίχο του προθαλάμου. Πάντως ή τοιχοποιία στα δύο μέρη δέν παρουσιάζει διαφοροποίηση.

Τά θυρώματα των δύο εισόδων στην νότια πλευρά δέν είναι όμοια. Είναι όμως όμοια τά ύλικά κατασκευής. Ίσως νά κατασκευάστηκαν από δύο διαφορετικά συνεργεία που δούλευαν ταυτοχρόνως στόν ναό. Μεταγενέστερα πιθανόν νά έγινε διεύρυνση των παραθύρων στις μακρές πλευρές.

Η άλλαγή του οικοδομικού συστήματος στό κεντρικό τμήμα του άνατολικού τοίχου μάλλον όφείλεται σε προσπάθεια προβολής της άψίδας και του χώρου γενικότερα, παρά σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Σε αυτό συνηγορεί τό γεγονός ότι δέν υπάρχει άρμός άλλαγής οικοδομικής φάσεως ούτε διαφοροποίηση των τοιχογραφιών στό έσωτερικό. Στην άποψη της ίδιας οικοδομικής φάσεως όρόφου νάρθηκα με τόν υπόλοιπο ναό συνηγορούν τά έξής: ή υπερύψωση στό δυτικό τμήμα του κτιρίου μόνον κατά τόν νάρθηκα, χωρίς νά βλάπτει τήν αισθητική και τή λειτουργικότητα των άνοιγμάτων του τρούλλου¹⁶. ή χρησιμοποίηση του έγκάρσιου ένισχυτικού τόξου στό μέσον του χώρου, που πατεί στόν άνατολικό και τόν δυτικό τοίχο και στηρίζει τούς θόλους των διαμερισμάτων ή άπουσία άρμου ή διατήρηση ένιαίου τρόπου δομήσεως της τοιχοποιίας.

Συμφώνως προς όσα έξετέθησαν παραπάνω, θεωρούμε ότι ή σύλληψη του έργου είναι ένιαία και ό ναός έξ αρχής σχεδιάστηκε με δώροφο νάρθηκα.

Τυπολογία

Τό μνημείο άνήκει τυπολογικά στους σταυροειδείς έγγεγραμμένους ναούς της παραλλαγής των σύνθετων τετρακόνιων¹⁷. Η τυπολογική κατάταξη του ναού γίνεται με βάση κυρίως τή διάρθρωση του έσωτερικού χώρου και ιδιαίτερος τόν τρόπο καλύψεως και όχι τή διάπλαση των όγκων, έφ' όσον ή δεύτερη δέν ανταποκρίνεται πλήρως προς τήν πρώτη. Τό φαινόμενο δικαιολογείται λόγω της όψιμης μεταβυζαντινής έποχής. Ο σταυροειδής έγγεγραμμένος τύπος ναού έμφανίζεται και κατά τή διάρκεια της Τουρκοκρατίας σε όλόκληρο τόν θεσσαλικό χώρο με διάφορες παραλλαγές, ή έκτα-

16. Πρβλ. καθολικό μονής Πέτρας, Μυλωνάς, Τό καθολικό της μονής Πέτρας, ό.π., 127 εικ. 13, 128.

17. Για τήν παραλλαγή αυτή των σταυροειδών έγγεγραμμένων ναών βλ. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία, έν

Αθήναις 1942, 396. Επίσης, Πασαλή, Η Άγία Παρασκευή στο Νεοαϊδοχώρι, ό.π. (υποσημ. 7), 197 και σημ. 47, όπου σχετική βιβλιογραφία.

ση τῶν ὁποίων προέκυψε ἀπό τοπικές ἐπιδράσεις¹⁸ καί οικονομικές συνθήκες. Τό ἐξεταζόμενο μνημεῖο ἀποτελεῖ μία ἀπλοποιημένη βυζαντινὴ ἀνάμνηση αὐτὴ τὴν προχωρημένη ἐποχὴ, διατηρώντας ὀρισμένα χαρακτηριστικά τῶν μοναστηριακῶν ναῶν ἄθωνικοῦ τύπου. Οἱ διαφοροποιήσεις ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ πρότυπα καί τὸν ἄθωνικὸ τύπο εἶναι ἡ σύμπτυξη τῆς κιονοστήρικτης λιτῆς σὲ μονόχωρη αἶθουσα, ἡ ἀπουσία παρεκκλησίων προσαρτημένων στὰ πλάγια, ἡ ἐγγραφή τῶν κογχῶν τῶν παραβημάτων στὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καί ἡ ἀπουσία πλάγιων χορῶν, μολονότι ὁ ναὸς εἶναι καθολικὸ μονῆς. Ἡ ἀπουσία προεχουσῶν κογχῶν γιὰ τὰ παραβήματα εἶναι διάταξη πού συναντοῦμε στὰ παλαιότερα καθολικὰ τῶν Μετεώρων¹⁹, στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Γρηγορίου στὸ Ἅγιον Ὄρος (μετὰ τὸ 1762)²⁰, ἀλλὰ καί σὲ πολλά παρεκκλήσια τῆς ὑστερης Τουρκοκρατίας στὸ Ἅγιον Ὄρος.

Οἱ χοροὶ ἐδῶ ἔχουν ἐκφυλισθεῖ σὲ ἀπλές, ὀρθογωνικές προεξοχές, κατὰ λίγα ἑκατοστὰ, τῶν μακρῶν τοίχων πρὸς τὰ ἔξω (ὑπεραπλούστευση τοῦ ἄθωνικοῦ τύπου καί ὑποτυπώδης ἀνάμνηση τῶν χορῶν τοῦ ἄθωνικοῦ τύπου ἢ μήπως οἰκονομία χώρου:). Ἐχουν χάσει ἀκόμη τὰ βασικὰ χαρακτηριστικά τους: τὸ καμπύλο σχῆμα καί τὴν κάλυψη μὲ τεταρτοσφαίριο, τὸν προορισμὸ τους ὡς προκαθορισμένες θέσεις ψαλτῶν, διότι στὸ κέντρο στὴ νότια πλευρὰ ἀνοίγεται ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ ναοῦ, καί τὸν στατικὸ ρόλο τους ὡς μέσα ἀντισταθμίσεως τῶν ὠθήσεων τοῦ τροῦλλου καί τῶν κεραιῶν. Τουλλάχιστον ὁμως προσφέρουν κατὰ τὴ βόρεια πλευρὰ μία ἐπίπεδη ἐπιφάνεια γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν τὰ στασιδία καί κατὰ τὴ νότια πλευρὰ μία καλὴ θέση γιὰ τὸ ἀνοιγμα τῆς κύριας εἰσόδου²¹. Ἀβαθεῖς ἐσοχές μεταξὺ παραστάδων στὸν βόρειο καί στὸν νότιο τοῖχο, πού θυμίζουν ὑποτυπωδῶς χορούς, ὑπάρχουν στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Γενεσίου τῆς Θεοτόκου στὸ Πετρίλο²².

Ὁ τύπος πού ἐφαρμόσθηκε προέρχεται ἀπὸ βυζαντινὰ πρότυπα, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ἀκρᾶ ἐξέλιξη τοῦ τύπου παρὰ ἀνάπλαση μὲ μικρὲς τυπολογικὲς διαφοροποιή-

σεις καί ἀλλοιώσεις συμφώνως πρὸς τὶς τοπικὲς οἰκοδομικὲς μεθόδους. Ἔτσι πιστοποιεῖται ἡ συνέχεια τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, μολονότι βρισκόμαστε στὴν τελευταία περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἡ χάραξη ἔγινε μὲ σχεδὸν ἀπόλυτη συμμετρία καί ἀκρίβεια. Δὲν ὑπάρχει ἔτσι ἡ γραφικὴ ἀκανονιστρία πού διακρίνει τὰ σύγχρονα μνημεῖα τοῦ εὐρύτερου χώρου. Ἐπιπλέον, δὲν ἰσχύει ὁ κανόνας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία τῶν χαμηλῶν ἀναλογιῶν τῶν ναῶν γιὰ διακριτικὴ ἐμφάνιση καί τῆς ἀπουσίας ἢ τοῦ περιορισμένου ἀριθμοῦ τῶν παραθύρων, πού ἦταν ἐπιβεβλημένος ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς καί κοινωνικὲς συνθήκες.

Στοὺς ἀρχαιότερους ναοὺς τοῦ τύπου οἱ τέσσερις κίονες πού στηρίζουν τὸν τροῦλλο πλησιάζουν τοὺς ἀκρᾶιους τοίχους, ὅποτε ἡ ἀναλογία πλάτους μεσαίου κλίτους καί πλάγιων κλιτῶν εἶναι μεγάλη. Πά τὸν λόγο αὐτὸ τὰ τέσσερα γωνιαῖα διαμερίσματα τοῦ σταυροῦ εἶναι μικρὰ καί συνήθως τετράγωνα καί καλύπτονται μὲ ἡμισφαιρικούς θόλους (ἀσπίδες), ἐνῶ στοὺς μεταγενέστερους ναοὺς ἡ ἀναλογία ἀποβαίνει μικρότερη, τὰ δὲ γωνιαῖα διαμερίσματα γίνονται ὀρθογώνια καί καλύπτονται μὲ σταυροθόλια ἢ ἡμικυλίνδρους²³. Στὸ μνημεῖο πού ἐξετάζουμε ἡ ἀναλογία τοῦ κεντρικοῦ κλίτους πρὸς τὰ πλάγια εἶναι 3,20/1,75=1,83, πολὺ μικρὴ σὲ σχέση μὲ τὰ προωμότερα παραδείγματα, ἐπομένως ὁ κεντρικὸς χώρος ἔχει μικρὸ ἀνοιγμα ὡς πρὸς τὰ πλάγια κλίτη. Ἡ ἀπολμία αὐτὴ στὴν κατασκευὴ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὑψώνεται στὴ διασταύρωση τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ τροῦλλος μικρῆς διαμέτρου, γεγονός πού φέρνει τὸν ναὸ κοντὰ σὲ πρόσφατα παραδείγματα κατασκευῶν. Ναοὶ μὲ μικρὴ ἀναλογία κεντρικοῦ κλίτους πρὸς τὰ πλάγια εἶναι οἱ ἑξῆς:

Καθολικὸ μονῆς Ἰβήρων (11ος αἰ.): 2,72.

Καθολικὸ μονῆς Βατοπεδίου (11ος αἰ.): 2,90.

Ἅγιος Παντελεήμων Θεσσαλονίκης; 4,66.

Ἅγία Αἰκατερίνη Θεσσαλονίκης (12ος-14ος αἰ.): 3,84.

Προφήτης Ἡλίας Θεσσαλονίκης; 5,43.

Καθολικὸ μονῆς Χιλανδαρίου (ἀρχές τοῦ 14ου αἰ.): 1,92.

18. Πρβλ. τὴ γειτονικὴ Ἅγία Παρασκευὴ (καθολικὸ μονῆς Τσοῦκας) στὸ Νεραΐδοχώρι, Πασαλῆ, ὁ.π.

19. Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας ΙΓ' καί ΙΔ' αἰ. 4. Αἱ μοναὶ τῶν Μετεώρων, *ΕΕΒΣ* Θ' (1932), 395 εἰκ. 13, 397 εἰκ. 14, 399 εἰκ. 16, 400 εἰκ. 17.

20. Π. Μυλωνᾶς, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, *Νέα Ἐστία*, Χριστούγεννα 1963, πίν. κατόψεων καθολικῶν.

21. Πρβλ. τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Σωσίνου, τὸ ὁποῖο ἔχει ἄτονες κοῦλες προεξοχῆς στὶς θέσεις τῶν πλάγιων χορῶν, κτισμένες κατὰ

τὸ κάτω μέρος ἕως ὕψους 1,23 μ. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, σὲ συνέχεια τῆς εὐθυγραμμίας τῶν πλάγιων τοίχων, δημιουργήθηκαν ὀρθογώνιες προεξοχῆς μὲ ἐπίπεδη ἐσωτερικῶς ἐπιφάνεια γιὰ νὰ ἀκουμπήσουν τὰ στασιδία, βλ. Ρ. Στυλιανοῦ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Σωσίνου στὸ Παγώνι τῆς Ἠπείρου, *Ἐκκλησίες* 2, 70, 72, εἰκ. 8 καί 9.

22. Γ. Καρατζόγλου, Ναοὶ μὲ σταυροπέριστεγη ἢ παραπλήσια κάλυψη στὰ θεσσαλικά Ἅγγραφα, *Ἐκκλησίες* 5, 98 εἰκ. 9, 100.

23. Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἡ ἐπὶ τῆς Πίνδου Ἱερά Μονὴ Κορώνης, *ΕΕΒΣ* ΙΕ' (1939), 407.

Καθολικό μονής Ἀγάθωνος (15ος αἰ.): 2,16.
 Καθολικό μονής Ἀντινίτσης (β' ἡμισυ τοῦ 15ου αἰ.): 3,66.
 Ἁγία Τριάδα Μετεώρων (1476): 2,30.
 Καθολικό μονής Κουτλουμουσίου (ἀρχές τοῦ 16ου αἰ.): 2,02.
 Καθολικό μονής Τσάγεξι (16ος αἰ.): 5,43.
 Καθολικό μονής Βαρλαάμ (1536-1548): 2,66.
 Καθολικό μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων (1545)(β' φάση): 2,95.
 Καθολικό μονής Ρουσάνου (1545): 2,40.
 Καθολικό μονής Διονυσίου (1547): 2,00.
 Καθολικό μονής Γαλατάκη Εὐβοίας (1556): 2,05.
 Καθολικό μονής Κορώνης (1587): 2,05.
 Καθολικό μονής Ἁγίου Παντελεήμονος Ἁγιάς (16ος αἰ.): 2,33.
 Καθολικό μονής Πέτρας Ν. Πίνδου (16ος αἰ.): 2,50.
 Καθολικό μονής Φλαμουρίου Πηλίου (16ος αἰ.): 2,50.
 Ἁγία Τριάδα Δρακότρυπας (Σκλάταινας) (1742): 2,13.
 Ἁγία Παρασκευή (Τσουνά) στό Νεραϊδοχώρι (1792): 2,00.
 Ἁγιος Στέφανος Μετεώρων (1798): 2,33.
 Ἡ ἀπόσταση μεταξύ τῶν κίωνων εἶναι 2,70 μ. κατά τό μήκος τοῦ ναοῦ καί 2,80 μ. κατά τό πλάτος. Ἡ διάμετρος τοῦ τρούλλου εἶναι 2,50 μ., δικαιολογημένα πολύ μικρή λόγω τοῦ προχωρημένου τῆς ἐποχῆς. Σέ ἄλλους ναοὺς οἱ ἀποστάσεις μεταξύ τῶν κίωνων τοῦ τρούλλου εἶναι:
 Καθολικό μονής Ἀντινίτσης (15ος αἰ.): 3,55, διάμ. τρούλλου : 3,55²⁴.
 Καθολικό μονής Ἀγάθωνος (15ος αἰ.): 3,10²⁵.
 Καθολικό μονής Δουσίκου (16ος αἰ.): 4,50²⁶.

Καθολικό μονής Φλαμουρίου (τέλος 15ου αἰ.): 4,10, διάμ. τρούλλου: 4 μ.²⁷.
 Καθολικό μονής Κορώνης (16ος αἰ.): 3,10²⁸.
 Καθολικό μονής Πέτρας (16ος αἰ.): 3,60, διάμ. τρούλλου: 3,50 μ.²⁹.
 Καθολικό μονής Ρεντίνας (16ος αἰ.): 2,70³⁰.
 Καθολικό μονής Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου στό Ζάγκο: 3,30, διάμ. τρούλλου: 2,90³¹.
 Ζωοδόχος Πηγὴ Παναγίτσας Τρικάλων (1761): 3 καί 3,30 μ., διάμ. τρούλλου 2,80 μ.³².
 Καθολικό μονής Κλεινοῦ (μέσα τοῦ 18ου αἰ.): 2,75 μ., διάμ. τρούλλου: 2,50 μ.³³.
 Ἁγία Παρασκευή στό Νεραϊδοχώρι (1792): 2,45 μ., διάμ. τρούλλου: 2,40 μ.³⁴.
 Ἁγιος Ἰθανάσιος Ροῦμ-Παλαμᾶ Καρδίτσας: 3,55 καί 3,65 μ.³⁵.
 Ἡ ἀνατολική καί ἡ δυτική κεραία τοῦ σταυροῦ ἔχουν μήκος 1 μ. καί οἱ ἐγκάρσιες 1,45 μ., μέ συνέπεια τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα νά εἶναι ὀρθογώνια³⁶ μέ ἀναλογία 1,45/1,80=1/1,24. Ὁρθογώνια εἶναι καί τὰ παραβήματα μέ ἀναλογία 1,45/1,65=1/1,14. Ἡ κάλυψη τῶν παραβημάτων γίνεται μέ ἡμικυκλικά σέ κάτοψη φουρνικά. Τά φουρνικά εἶναι θόλοι ποῦ ἐφαρμόστηκαν στή βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική³⁷. Ἐδῶ ὅμως ἡ προτίμηση σέ αὐτό τόν τύπο καλύψεως πιθανῶς σχετίζεται μέ τουρκικά πρότυπα, ἐφ' ὅσον οἱ χαμηλές ἀσπίδες εἶναι ὀθωμανικὴ ἰδέα³⁸. Ἡ βάση στήν ὁποία στηρίζονται τὰ φουρνικά τετραγωνίζεται μέ μία χονδροειδῆ ἀτέλεια στήν κατασκευὴ πρὸς τὰ ἀνατολικά καί τὰ δυτικά καί ὄχι μέ τὴ χρήση δευτερευόντων τόξων, ἐγκάρσιων στὸν κατά μήκος ἄξονα τοῦ κτιρίου, ὅπως γίνεται συνήθως³⁹. Ἡ κατά μήκος κεραία τοῦ σταυροῦ ἐπεκτείνεται καί διεισ-

24. Ἄ. Ὁρλάνδος, Ἡ ἐπὶ τῆς Ὄθρουσ μονὴ Ἀντινίτσης, *ΕΕΒΣ Ζ'* (1931), 370.

25. Π. Λαζαρίδης, Μεσαιωνικά Φθιώτιδος καί Φωκίδος, *ΑΔ 19* (1964), Χρονικά, 233, σχέδ. 3.

26. Γ. Καρατζόγλου, Ὁ Ἁγιος Ἰθανάσιος Ροῦμ-Παλαμᾶ Καρδίτσας, *Ἐκκλησίαις* 3, 151.

27. Κίζης, Ἡ μονὴ Φλαμουρίου στό Πήλιο, *Ἐκκλησίαις* 2, 155 εἰκ. 8.

28. Καρατζόγλου, ὁ.π. (ὑποσημ. 26), 151.

29. Π. Μυλωνάς, Ἡ μονὴ Πέτρας στήν Νότια Πίνδο, *Ἐκκλησίαις* 2, 123 εἰκ. 6.

30. Καρατζόγλου, ὁ.π. (ὑποσημ. 26), 151.

31. Ἄ. Πασαλῆ, Ὁ Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στό Ζάγκο Τρικάλων, *ΔΧΑΕΚ'* (1999), 136.

32. Ἄ. Πασαλῆ, Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ στήν Παναγίτσα Τρικάλων, *Δέκατο Ἐβδομο Συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης. Πρόγραμμα καί περιλήψεις εἰσηγήσεων καί ἀνακοινώσεων*, Ἀθήνα 1997, 58-59.

33. Ἀφροδίτη Πασαλῆ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ Καλαμπάκας, *ΔΧΑΕΚΑ'* (2000), 71 εἰκ. 2.

34. Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ στό Νεραϊδοχώρι, ὁ.π. (ὑποσημ. 7), 193.

35. Καρατζόγλου, ὁ.π. (ὑποσημ. 26), 151.

36. Βλ. Πασαλῆ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ, ὁ.π. (ὑποσημ. 33), 80 καί σημ. 18, ὅπου γίνονται σχόλια γιὰ ὀρθογωνικοῦ σχήματος γωνιαῖα διαμερίσματα σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ναῶν.

37. Ἄ. Ὁρλάνδος, Ἡ Πόρτα-Παναγία τῆς Θεσσαλίας, *ΑΒΜΕ Α'* (1935), 12 εἰκ. 3.

38. G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, Λονδίνο 1971.

39. Σέ πιὸ προσεγμένες κατασκευές εἶναι συνηθισμένη ἡ χρήση δευτερευόντων τόξων σέ ἀνάλογες περιπτώσεις, πρβλ. Ἁγία Παρασκευὴ στό Νεραϊδοχώρι (Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ στό Νεραϊδοχώρι, ὁ.π., 198) καί στὸν Ἁγιο Ἰωάννη τὸν Θεολόγο στό Ζάγκο (Ἄ. Πασαλῆ, Ὁ Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στό Ζάγκο, ὁ.π. (ὑποσημ. 31), 142 καί σημ. 53.

δύει στον χώρο του Ίερου⁴⁰. Η κάλυψη των δυτικών γωνιαίων διαμερισμάτων γίνεται με κατά μήκος ήμικυλίνδρους (κλειδές σε ύψος 5,60 μ. από το δάπεδο). Στην κάλυψη των ανατολικών γωνιαίων διαμερισμάτων όμως παρουσιάζεται μία ιδιομορφία ή όποια, σε συνδυασμό με την ποικιλία στη θολοδομία γωνιαίων διαμερισμάτων και παραβημάτων, τεκμηριώνει τη βαθμιαία απομάκρυνση από τη βυζαντινή παράδοση: τα διαμερίσματα καλύπτονται κατά το ανατολικό ήμισυ με μισά φουρνικά και κατά το δυτικό με κατά μήκος ήμικυλίνδρους (κλειδές σε ύψος 5,40 μ.). Τα γωνιαία διαμερίσματα και τα παραβήματα διαφοροποιούνται στην ανωδομή με σαφήνεια. Αυτό επιτυγχάνεται και με την ύπαρξη τόξων. Πάντως απουσιάζουν οι παραστάδες στους τοίχους απέναντι από τα υποστυλώματα.

Ο ναός στη θέση της κοινοστήρικτης λιτής των αγιορειτικών και μετεωριτικών προτύπων έχει στενό, διώροφο νάρθηκα⁴¹. Στο ισόγειο ο νάρθηκας χωρίζεται σε τρία μέρη με δύο ήμικυκλικά τόξα, ἐγκάρσια στη μεγάλη διάστασή του, που πατούν σε προβόλους. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ανάμεσα στα τόξα του νάρθηκα και στα κατά μήκος τόξα του κυρίως ναού δεν υπάρχει αντιστοιχία⁴². Ο κεντρικός χώρος του ισόγειου του νάρθηκα καλύπτεται με τυφλό θόλο σαφώς μεγαλύτερης διαμέτρου από εκείνον του κυρίως ναού και οι ακραίοι χώροι με τμήματα ήμικυλίνδρων παράλληλα προς τον κατά μήκος άξονα του ναού. Πρόκειται για ασυνήθιστο συνδυασμό. Συνήθως η κάλυψη σε αυτού του τύπου νάρθηκας γίνεται με ἐγκάρσιο ήμικύλινδρο που διακόπτεται στο κέντρο από τυφλό θόλο. Η χρήση ήμι-

κυλίνδρων παράλληλων προς τον κατά μήκος άξονα είναι στατικώς άστοχη, διότι οι κατά μήκος καμάρες δεν παραλαμβάνουν τις ώθήσεις της άσπίδας. Έδω όμως η χρήση τους είναι στατικώς όρθή, διότι οι ώθήσεις της άσπίδας παραλαμβάνονται από τα ἐγκάρσια τόξα. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο καλύπτεται ο ισόγειος νάρθηκας στο καθολικό της μονής Ἁγίας Τριάδας Δρακότρυπας⁴³. Ένα ακόμη κοινό στοιχείο του καθολικού της Δρακότρυπας με το ξεταξόμενο μνημείο είναι το παράθυρο στον διαχωριστικό τοίχο νάρθηκα-κυρίως ναού, νοτίως της θύρας.

Η ένιαία στάθμη διαπέδων κυρίως ναού-νάρθηκα είναι ένα στοιχείο του παραδοσιακού άθωνικού τύπου⁴⁴.

Ο όροφος είναι όρθογώνιος χώρος έσωτερικών διαστάσεων 7×3,90 μ. Χωρίζεται με ἐγκάρσιο σφενδόνιο πλάτους 0,55 μ. σε δύο ίσους και συμμετρικώς διατεταγμένους χώρους, που φέρουν κατά την ανατολική και τη δυτική πλευρά τυφλά, άβαθη άψιδώματα χωρίς παραστάδες και καλύπτονται με τυφλούς, ήμισφαιρικούς θόλους (φουρνικά). Λαμβάνοντας ύπ' όψη τον τρόπο διατάξεως των περιμετρικών άψιδωμάτων που στηρίζουν το κάθε φουρνικό, θά μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τον τύπο του παρεκκλησίου, αλλά και τον δεύτερο χώρο, ως άτελη συνεπτυγμένο σταυροειδή, έφ' όσον τα τυφλά, άβαθη άψιδώματα ανατολικού, δυτικού και νότιου τοίχου θά έθεωροϋντο έκφυλισμένες κεραίες του σταυρού. Έχουμε δηλαδή περίπτωση συνεπτυγμένου σταυροειδούς έγγεγραμμένου ναϋδρίου, όπου τα υποστυλώματα μηδενίζονται, ή ανατολική και ή δυτική κεραία είναι ελάχιστες (μήκος 0,20 μ.), ή νότια είναι με-

40. Πρβλ. την Ἁγία Τριάδα Κριεζώτη, Ἁ. Ὁρλάνδος, Ἡ Ἁγία Τριάς Κριεζώτη, *ΑΒΜΕ Ε'* (1939-1940), 6. Ἐπίσης τό καθολικό τῆς μονῆς Σωσίνου, Στυλίου, ὁ.π. (ύποσημ. 21), 72 εἰκ. 8 καί 9.

41. Ἡ κατασκευή ὀρόφου ὑπεράνω τοῦ νάρθηκα, συνηθισμένη σέ καθολικά μονῶν, ἐπιτεῖ ἔως καί τόν 19ο αἰῶνα, βλ. Κίτσης, Ἡ μονή Φλαμουρίου, ὁ.π. (ύποσημ. 27), 162. Ρ. Λεωνοδοπούλου-Στυλιανοῦ, Τό καθολικό τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδας στό Ζουπάνι, *Ἐκκλησίες* 1, 162. Πά διώροφους νάρθηκας βλ. Πασαλή, Ἡ Ἁγία Παρασκευή στό Νεραΐδοχώρι, ὁ.π. (ύποσημ. 7), 199 καί σημ. 65-75, ὅπου ἀναφέρονται καθολικά μονῶν μέ διώροφους νάρθηκας. Ἐπίσης, Σ. Βογιατζής, *Συμβολή στήν ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος κατά τόν 16ο αἰῶνα* (Τετράδια Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, 7), Ἀθήνα 2000, 94. Διώροφους νάρθηκας θά συναντήσουμε στά καθολικά τῶν μονῶν: Βατοπεδίου (μεσοβυζαντινῶ-δύο διώροφοι νάρθηκας μέ κατηχούμενα καί δύο παρεκκλήσια στόν ὄροφο), Στ. Μαυλοῦκος, Τυπολογικά τοῦ καθολικοῦ Βατοπεδίου καί τῶν παρεκκλησιῶν του, *Δέκατο Πέμπτο Συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης*. Πρόγραμμα καί περιλήψεις

εἰσηγήσεων καί ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1995, 38· Τσάγεζι, Χ. Μπούρας, Ἡ ἀρχιτεκτονική τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἁγίου Δημητρίου Στομίου (τ. Τσάγεζι), *ΔΧΑΕ ΚΔ'* (2003), 154 καί 161 σημ. 130· Ὑπαπαντῆς Μετεώρων (ὁ ὄροφος χρησιμοποιεῖ ὡς κελί) στόν Ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο Ὑμηττοῦ στήν Παναγία στόν περίβολο τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου στό Μυρόφυλλο Τρικάλων (ὁ ναός τοῦ 1714, στόν ὄροφο παρεκκλήσιο τῶν Ταξιαρχῶν μέ χρονολογία 1738)· στήν Ζερμπίτσα Λακωνίας (ἀρχές τοῦ 17ου αἰ.).

42. Πρβλ. Ἁγία Παρασκευή στό Νεραΐδοχώρι, ὅπου οἱ κίονες τῆς λιτῆς δέν βρισκονται στή νοτιή προέκταση τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ, γεγονός πού ὀφείλεται μάλλον σέ κατασκευαστική ἀτέλεια, Πασαλή, Ἡ Ἁγία Παρασκευή στό Νεραΐδοχώρι, ὁ.π. (ύποσημ. 7), 191 εἰκ. 4, 193.

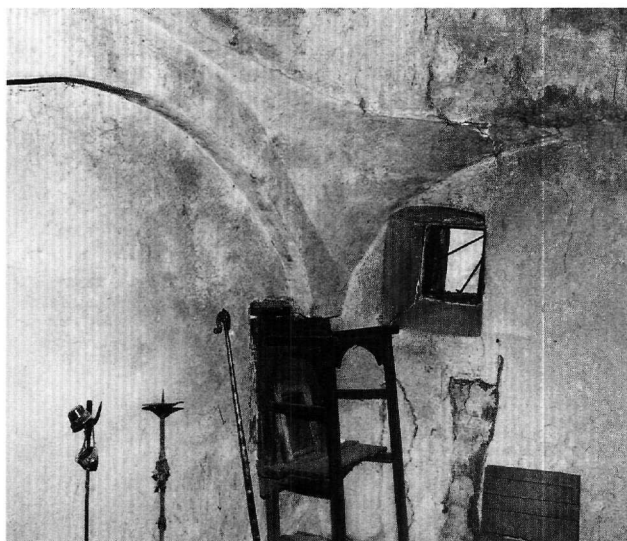
43. Γ. Καρατζόγλου, Ἡ μονή Ἁγίας Τριάδος Δρακότρυπας (Σκλάταινας), *Ἐκκλησίες* 2, 140 εἰκ. 2.

44. Π. Μυλωνάς, ὁ.π. (ύποσημ. 20), πίν. κατόψεων τῶν καθολικῶν, ὅπου φαίνεται ὅτι στά αγιορειτικά καθολικά ή στάθμη τοῦ διαπέδου τῆς λιτῆς είναι ἴδια μέ εκείνη τοῦ κυρίως ναοῦ ή, σέ πολύ λίγες περιπτώσεις, μία βαθμίδα χαμηλότερα.

γαλύτερη (μῆκος 0,55 μ.) καί ἡ βόρεια μηδενική. Ὁ τυφλός τροῦλλος εἶναι ἰδιαιτέρως εὐρύς, εἰς βάρος τῶν φερόντων στοιχείων, ἀψιδωμάτων καί καμάρας, πού ἔχουν μικρό πλάτος (Εἰκ. 10).

Ὁ συνεπτυγμένος σταυροειδῆς τύπος εἶναι ἀκραία περιίπτωση τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου πού προκύπτει ὅταν τά τέσσερα ὑποστυλώματα τοῦ σταυροῦ ἐφάπτονται μέ μορφή παρασάδων στίς γωνίες. Ἐπειδή ὁμως ἔχουν μικρές διαστάσεις, οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ ἐκφυλίζονται σέ ἀπλά, τυφλά τόξα, ἐνῶ τά γωνιαῖα διαμερίσματα ἐξαφανίζονται, μέ ἀποτέλεσμα νά προκύπτει ἕνας τροῦλλαιος ναός. Ὁ συνεπτυγμένος σταυροειδῆς εἶναι τύπος βυζαντινός⁴⁵ πού χρησιμοποιεῖται καί κατά τήν Τουρκοκρατία. Ὁ βυζαντινός τύπος διαθέτει τροῦλλο μέ τύμπανο καί παράθυρα. Ἡ περίπτωση τοῦ παρεκκλησίου πού ἐξετάζουμε διαθέτει τυφλό ἡμισφαιρικό θόλο πού ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας σέ τόξα, χωρίς τή μεσολάβηση τυμπάνου. Ὅπως ἔχει ἤδη ὑποστηριχθεῖ, τό φαινόμενο τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς μέ τυφλό θόλο ἐμφανίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, διαδόθηκε τόν 18ο καί ἐξακολούθησε νά ἐφαρμόζεται ἕως τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα⁴⁶.

Ἡ κάλυψη μέ φουρνικό εἶναι τύπος πού ἐφαρμόσθηκε εὐρύτατα σέ ναῦδρια καί παρεκκλήσια κατά τά μεταβυζαντινά χρόνια καί ἀποτελεῖ τόν κανόνα στό Ἅγιον Ὅρος σέ ναούς μικροῦ μεγέθους, μέ πρωιμότερο παράδειγμα τό ναῦδριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στήν περιοχὴ Προβάτα (1631)⁴⁷. Ἀκόμη δύο πρόμα παραδείγματα ἀποτελοῦν ὁ κοιμητηριακός ναός τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου στή μονή Ἁγίου Γεωργίου στό Ἐπταχώρι (μέσα τοῦ 17ου αἰ.)⁴⁸ καί ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Χορευτό (1651)⁴⁹. Ἕνας σημαντικός ἀριθμός συνεπτυγμένων σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ναῶν βεβαίως διαθέτουν τροῦλλο μέ τύμπανο, ὅπως π.χ. τά πα-

Εἰκ. 10. Ἅγια Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Τό ἐσωτερικό τοῦ παρεκκλησίου.

ρεκκλήσια τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (ἴστορ. τό 1773) καί τῶν Ἁγίων Γεωργίου καί Θεοδοσίου (1837) τῆς μονῆς Ξηροποτάμου⁵⁰ καί τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα τῆς μονῆς Βατοπεδίου (1788)⁵¹. Ἡ χρήση τυφλῶν ἡμισφαιρικών ἢ ἐλαφρῶς χαμηλωμένων τροῦλλων πού ἐδράζονται ἀπ' εὐθείας στά φέροντα στοιχεία χωρίς τή μεσολάβηση τυμπάνου καθιερώθηκε ἀρχικά ὑπό τήν ἐπίδραση τῆς ἰσλαμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς⁵². Στήν περίπτωση τοῦ ἐξεταζόμενου μνημείου θά λέγαμε ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ τύπου εἶναι μάλλον ἐπιβίωση ἀγιορειτικῶν προτύπων.

Ὅπως εἶδαμε παραπάνω, στόν ὄροφο ἡ κάλυψη διαφοροποιεῖται: ἕνα τόξο χωρίζει στά δύο τόν ὄροφο καί κάθε τμήμα καλύπτεται μέ τυφλό ἡμισφαιρικό θόλο. Ὁ

45. Χ. Μπούρας, Ἅγιος Στέφανος Ριβίου Ἀκαρνανίας, *ΕΕΠΣ-ΑΠΘ Γ* (1968), 47.

46. Πρβλ. Μ. Πολυβίου, Ὁ κοιμητηριακός ναός τῶν Ἁγίων Πάντων Μ. Ξηροποτάμου στό Ἅγιον Ὅρος, *Ἐκκλησίες* 3, 94-95.

47. Μ. Πολυβίου, Παρατηρήσεις στήν ἀρχιτεκτονική τοῦ ναῦδριου «Ἅγιος Γεώργιος» στήν περιοχὴ Προβάτα τοῦ Ἁγίου Ὅρους, *Δεύτερο Συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης*. Πρόγραμμα καί περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1982, 90-91. Ἐπίσης βλ. Σ. Βογιατζῆς, Ἡ μονή Βητουμᾶ στά Τρίκαλα Θεσσαλίας, *Ἐκκλησίες* 5, 46 καί σημ. 43-48, ὅπου ἀναφέρονται καί ἄλλα μνημεῖα μέ τήν ἴδια τυπολογία. Ὁ συγγραφέας χαρακτηρίζει τό προπύλαιο τῆς μονῆς Βητουμᾶ, πού προηγεῖται τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Προβάτας «κατά 60 ἔτη», ὡς «ἀκραία περίπτωση τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου τύπου, στόν ὁποῖο ἔχει ἐξαφανισθεῖ

κάθε ἴχνος κεραιῶν», ὁ.π., 46-47.

48. Μ. Πολυβίου, Ἡ μονή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Ἐπταχώρι (Μπουρμπουτσικό) Βοῖου-Γράμμου, *Ἐκκλησίες* 2, 42 εἰκ. 12-14, 44.

49. Ἀ. Πορτελάνος, Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στό Χορευτό Πηλίου, *Ἐκκλησίες* 2, 168 εἰκ. 2, 172, ὅπου ἀναφέρονται καί ἄλλα σχετικά μνημεῖα στήν Ἀττική, τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα καί τή Σερβία.

50. Μ. Πολυβίου, Τά ἐντός τῶν περὺγων παρεκκλήσια τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, *Ἐκκλησίες* 4, 56 εἰκ. 1, 2, 3, 57, 60-61 εἰκ. 7.

51. Χ. Χεῦλας, Τό παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στή μονή Βατοπεδίου, *Ἐκκλησίες* 3, 66.

52. Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, *L'Hellénisme Contemporain*, ἐν Ἀθήναις 1953, 214.

λόγος αυτής της διαφοροποιήσεως και της έπιλογής του τρόπου καλύψεως των δύο διαμερισμάτων με φουρνικά είναι ότι το σύνολο καλύπτεται με ένιαία στέγη. Έτσι δέν υπήρχαν τά περιθώρια για στέγαση με ήμικυλίνδρους. Οί τελευταίοι θά δημιουργούσαν πρόβλημα στη στέγη με την καθ' ύψος ανάπτυξή τους. Π' αυτό προτιμήθηκαν τά φουρνικά, των οποίων ή ύπαρξη διαφαίνεται έξωτερικώς από τό έξαγμα πού παρουσιάζει ή στέγη στις θέσεις πού έφάπτεται των φουρνικῶν⁵³. Η στέγη του όρόφου του νάρθηκα με τό παρεκκλήσιο και τά καταχούμενα ύψώνεται έπάνω από τή στέγη του κυρίως ναού και διαφοροποιείται από εκείνη⁵⁴.

Μορφολογία

Ό έπισκέπτης του μνημείου διαπιστώνει άμέσως τήν όμοιοτήτά του με τήν Άγία Παρασκευή (Τσούκα), πού βρίσκεται σέ μικρή απόσταση, κοντά στό Νεραϊδοχώρι. Από τή διαμόρφωση του έσωτερικού και τήν έξωτερική διάπλαση των όγκων γίνεται άμέσως άντιληπτό ότι ή άρχιτεκτονική του πρώτου ναού είναι άτελής άπομίμηση της άρχιτεκτονικής του δευτέρου. Άλλωστε έξι χρόνια χωρίζουν τήν άνέγερση των δύο μνημείων, όπως φαίνεται από τίς χρονολογίες των κτητορικών έπιγραφῶν⁵⁵ (Εικ. 11 και 12).

Στό έσωτερικό της Άγίας Τριάδας χρησιμοποιούνται τόξα πλάτους 0,50-0,60 μ. προκειμένου νά μειωθούν τά ανοίγματα των θόλων. Η άνόργανη αυτή λύση άποβαίνει εις βάρος της αισθητικής του έσωτερικού. Ό τοιχογραφικός διάκοσμος πού καλύπτει μεγάλο μέρος των έσωτερικών έπιφανειῶν, τό χρυσωμένο τέμπλο και τά δύο ξυλόγλυπτα προσκνητάρια συντελοῦν στη μορφολογική διάπλαση του χώρου. Η ένδιαφέρουσα διάρθρωση του έσωτερικού χώρου όμως, με τήν πολυπλοκότητα της θολοδομίας, τούς κίονες, τούς πεσσούς και τά τόξα, έλάχιστα ύποδηλώνεται στις όψεις. Η μορφή του ναού έξωτερικώς έν μέρει άνταποκρίνεται στά

παραδοσιακά πρότυπα. Ό ναός έχει τρεις όψεις, διότι ή τέταρτη άκουμπά στην πλαγιά του βουνού. Οί όψεις εμφανίζουν ένα έπιβλητικό κτίριο με άτελή τήν κλιμάκωση των όγκων. Τό μεγάλο ύψος δίνει ύψηλές άναλογίες στό σύνολο. Στο βασικό όρθογώνιο παραλληλεπίπεδο τό γείσο των μακρῶν πλευρῶν συνεχίζεται όριζοντίως και στην άνατολική πλευρά, κάτω από τή στέγη της κόγχης του ιεροῦ Βήματος, με έξάρσεις στην άνατολική και τίς έγκάρσιες κεραίες του σταυρού. Στίς θέσεις αυτές κάμπτεται παρακολουθώντας τίς άετωματικές ή τρίπλευρες άπολήξεις τους. Τό γείσο στον όροφο είναι από τό ίδιο υλικό και προχωρεί όριζόντιο και άδιάσπαστο. Τό ίδιο ισχύει και για τό γείσο του τρούλλου. Η άπλοποίηση στον τρόπο της στεγάσεως, πού άπέχει πολύ από τή διάσπαση σέ πολλά διαδοχικά έπιπεδα κατά τή βυζαντινή περίοδο, έχει ως άποτέλεσμα τή βαριά μορφή του κτιρίου, χαρακτηριστικό του δεύτερου ήμίσεος του 17ου και του 18ου αιώνα. Η έντύπωση της βαρύτητας μετριάζεται με τόν τρόπο της διαπλάσεως των στεγῶν των κεραιῶν του σταυρού.

Είναι προφανής ή διάθεση τονισμού των έγκάρσιων κεραιῶν του σταυρού πού διαγράφονται με ύπερυψωμένα τριγωνικά άετώματα στις όψεις και διαφοροποιούνται από τόν βασικό όγκο του κτιρίου. Δικλινείς στέγες καλύπτουν τίς κεραίες πλίν της δυτικής, ή όποία κρύβεται κάτω από τήν ένιαία στέγη του ναού. Η άνατολική κεραία κατ' άρχήν κρύβεται κάτω από τή στέγη πού έπεκτείνεται καλύπτοντας και τά γωνιαία διαμερίσματα. Στο πρόσ τά άνατολικά άκρο της όμως διαφοροποιείται, καθώς ή στέγη της προβάλλει άνεξάρτητα ως δίριχτη με μερικῶς λοξή άπότμηση. Τό πολυγωνικό γείσο της στέγης, όπως διαμορφώνεται, προσδίδει μορφολογικό ένδιαφέρον στην άνατολική όψη. Σέ άλλες περιπτώσεις βεβαίως ή στέγη παρουσιάζεται ένιαία, καλύπτοντας όλο τόν ναό και από αυτή προβάλλουν μόνον οί τρούλλοι⁵⁶.

Ό ύπερυψωμένος όγκος του νάρθηκα και ή διαφοροποίηση της στέγης του όρόφου με τήν κάλυψη των θό-

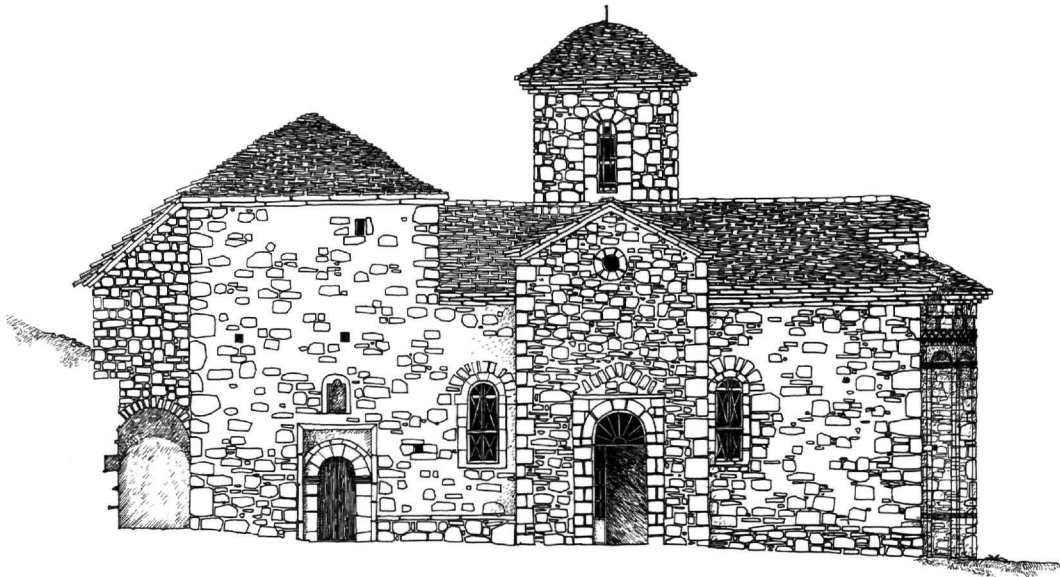
53. Διώροφο νάρθηκα με διαφοροποιημένη κάλυψη για τόν ίδιο λόγο έχουμε στό καθολικό της μονής Άγίας Τριάδας στό Ζουπάνι με άνάλογη κύρτωση στην στέγη, Λεωνιδοπούλου-Στυλιανού, Τό καθολικό της μονής της Άγίας Τριάδας στό Ζουπάνι, ό.π. (ύποσημ. 41), 68, 69 εικ. 3, 4. Παραδείγματα ναῶν, στην κάλυψη των οποίων γίνεται χρήση χαμηλού θόλου με έξαγμα στην στέγη βλ. Λ. Πολίτης, Τό καθολικό της μονής Τσιούκας στα Κατσανοχώρια, Έκκλησιές 4, 81.

54. Πρβλ. καθολικά μονῶν Φλαμουρίου και Σουρβιάς στό Πήλιο, όπου οί στέγες ύπερυψώνονται μέν, αλλά έπεκτείνονται και συνε-

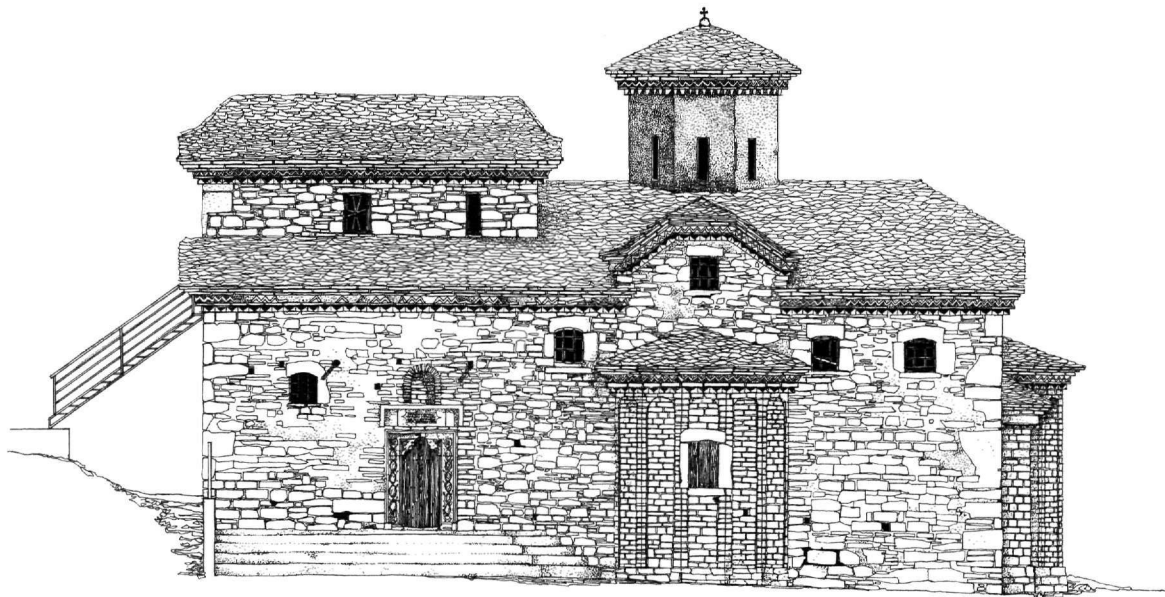
χίζουν άδιάσπαστες έπάνω από τόν κυρίως ναό, Κίζης, Η μονή Φλαμουρίου, ό.π. (ύποσημ. 27), 158. Ό ίδιος, Η μονή Σουρβιάς, ό.π. (ύποσημ. 5), 162, 165 εικ. 13 και 14.

55. Η Άγία Παρασκευή κτίσθηκε τό 1792, βλ. Πασαλή, Η Άγία Παρασκευή στό Νεραϊδοχώρι, ό.π. (ύποσημ. 7), 202, ένῶ ή Άγία Τριάδα τό 1798, βλ. κτητορική έπιγραφή παρακάτω.

56. Πρβλ. μονή Βράχας, Γ. Ντέλλας, Τό μοναστήρι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρα στη Βράχα Εύρυτανίας, Έκκλησιές 4, 99 εικ. 1, 100 εικ. 2 και 3, 102 εικ. 5 και 6.

Εικ. 11. Αγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Νότια όψη.

Εικ. 12. Αγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων. Νότια όψη.

λων του ελαφρύνουν τό συγκρότημα. Ὁ ὄροφος καταλαμβάνει μόνο τόν χώρο τοῦ νάρθηκα, χωρίς νά προεκτείνεται ἀνατολικά⁵⁷. Ἡ στέγη πού καλύπτει τούς θόλους τῶν κατηγουμένων καί τοῦ παρεκκλησίου εἶναι μάλλον ἄκομψη. Ἐξελίσσεται παρακολουθώντας τήν καμπυλότητα τῶν θόλων μέ ἔξαρση ἐπάνω ἀπό τίς δύο ἀσπίδες. Πάντως ἡ σχέση τῶν ὄγκων στέγης νάρθηκα-τροῦλλου ἐκφράζει σωστά τούς χώρους τούς ὁποίους καλύπτουν. Ἡ ἀπόκρυψη τῶν θόλων τοῦ ὄροφου κάτω

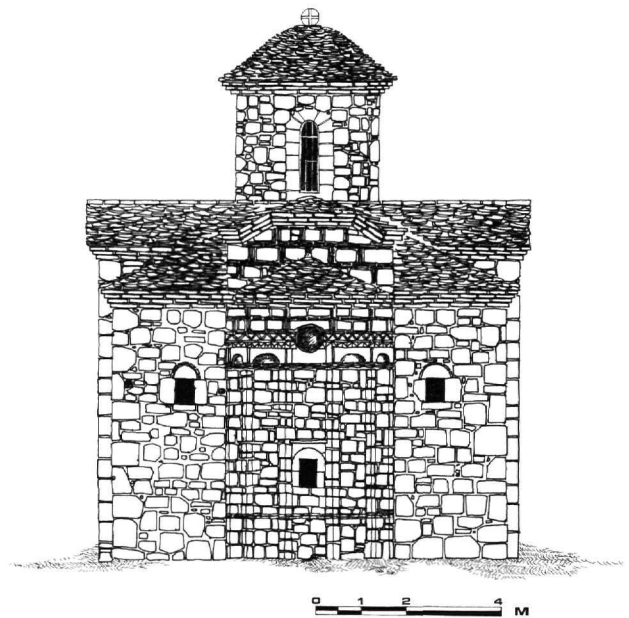
ἀπό τή στέγη μᾶς στερεῖ τή δυνατότητα μορφολογικῶν ἀναζητήσεων. Στίς ἐξωτερικές ἐπιφάνειες τοῦ νάρθηκα καί τοῦ ὄροφου δέν παρατηρεῖται διάθεση γιά μορφο-

57. Στό καθολικό τῆς μονῆς Πέτρας ὁ ὄροφος ὑπεράνω τοῦ νάρθηκα προεκτείνεται ἀνατολικά καί ἀκουμπᾷ ἄκομψα στόν τροῦλλο ἕως τό ἥμισυ τοῦ ὕψους τῶν παραθύρων, Μυλωνᾶς, Ἡ μονή Πέτρας, ὁ.π. (ὑποσημ. 29), 124, 125.

λογική διάπλαση, ενώ η όργάνωση του εσωτερικού χώρου διακρίνεται για την αισθητική της με την πολυπλοκότητα της θολοδομίας, τόν τοιχογραφικό και τόν ξυλόγλυπτο διάκοσμο.

Ο τρούλλος αναδύεται μάλλον απότομα από τη στέγη. Το κυβόσχημο βάθρο καλύψεως των λοφίων και στηρίξεως του τυμπάνου του τρούλλου πού θά συνέβαλε στην όγκομετρική διάπλαση του συνόλου, ἐδῶ ἀπουσιάζει. Τό τύμπανο του τρούλλου διατροπᾶ ἀπ' εὐθείας τή στέγη. Ἡ ἐκφυλισμένη κάλυψη των λοφίων ἀπό δύο σειρές σχιστοπλακῶν, τοποθετημένων ἐκφορικά, στό ὕψος τῆς κορυφογραμμῆς των κεραιῶν του σταυροῦ πού δημιουργεῖ μία ὑποτυπώδη βάση ἐδράσεως του τρούλλου, δέν διορθώνει τήν ἀπότομη ἀνάδυσή του ἀπό τή στέγη, παρὰ συμβάλλει στήν ἀτελῆ κλιμάκωση των στεγῶν. Τό κυλινδρικό τύμπανο του τρούλλου διορθώνεται μέ ἀπλότητα χωρίς κανένα ιδιαίτερο μορφολογικό στοιχείο. Στά τέσσερα σημεῖα του ὀρίζοντα ἀνοίγεται ἀπό ἕνα μακρόστενο, τοξωτό παράθυρο.

Ἡ ἐπιμέλεια στήν ὀργάνωση των ὄψεων ἐντοπίζεται στήν ἀνατολική πλευρά λόγω τῆς σημασίας της, καί κατὰ δεύτερο λόγο στή νότια. Στήν ἀνατολική ὄψη ἡ κατακόρυφη διάσταση τονίζεται μέ τό μεγάλο ὕψος τῆς κόγχης του Ἱεροῦ (Εἰκ. 13). Σέ αὐτό συμβάλλει καί ἡ στέγαση τῆς κόγχης, ἡ ὁποία συνεχίζεται ἐνιαία μέ τή στέγαση του βασικοῦ ὄγκου του ναοῦ. Ἡ διακοσμητική διάθεση περιορίζεται στήν κόγχη του Ἱεροῦ Βήματος μέ σκοπό νά ἐξάρει τήν ἱερότητα του χώρου. Ἐπτάπλευρη σέ κάτοψη (μέ ἐξαιρετικῶς μειωμένο τό πλάτος των ἀκρῶν πλευρῶν), διακοσμεῖται ἐξωτερικῶς μέ ἀβαθῆ κογχάρια (στίς πέντε πλευρές) πού εἰσέχουν ἐλαφρῶς καί καταλαμβάνουν σχεδόν ὅλο τό ὕψος της, ἀρχίζοντας ἀπό τό ὑποτυπῶδες κρηπίδωμα καί φθάνοντας 1 μ. κάτω ἀπό τό γείσο (Εἰκ. 14). Ἡ πυκνή διαδοχή των εἰσεχόντων ἀψιδωμάτων δημιουργεῖ μία ὀπτική ἀνησυχία στήν ἀνατολική πλευρά καί μετριάξει τή βαρύτητα του ὄγκου του κτιρίου. Τά ἀψιδώματα ἔχουν διατομή κατὰ τι μικρότερη του ἡμικυκλίου καί καλύπτονται μέ

Εἰκ. 13. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἀνατολική ὄψη.

οἰοῖ τεταρτοσφαίρια⁵⁸. Τά τυφλά ἀψιδώματα, των ὁποίων ὁ ἀριθμός ποικίλλει, γενικῶς εἶναι συνηθισμένη μορφολογική ἀντιμετώπιση σέ μεταβυζαντινούς ναούς του θεσσαλικῶ καί του βορειοελλαδικῶ χώρου⁵⁹, ἀλλά καί των Βαλκανίων⁶⁰. Ἀποτελοῦν ἐπιβίωση των ἀντίστοιχων διακοσμητικῶν κογχῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς⁶¹. Λιγότερο συνηθισμένη βεβαίως εἶναι ἡ μορφή πού ἔχουν τά ἀψιδώματα ἐδῶ. Τό μορφολογικό ἐνδιαφέρον συνεχίζεται καί στό ἄνω τμήμα τῆς κόγχης, ἀλλά καί στό ἄνω κεντρικό τμήμα τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως, χάρι στήν ἐπιμελημένη δόμηση μέ ἕνα ἀτελές πλινθοπερικλειστο σύστημα δομῆς. Δέν πρόκειται γιά ἀλλαγὴ οἰκοδομικῆς φάσεως, ἀλλά εἶναι πάγια συνήθεια νά κατασκευάζεται, κατὰ τήν Τουρκοκρατία, μέ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ἡ ἀνατολική ὄψη καί μάλιστα ἡ ἀψίδα, ὅπως π.χ. στό καθολικό καί τό παρεκκλήσιο τῆς μονῆς Βη-

58. Πρβλ. ἀνάλογα, ἰδιόρρυθμα, εἰσεχόντα ἀψιδώματα στήν ἀνατολική ὄψη, στίς θέσεις των παραβημάτων στό καθολικό τῆς μονῆς Κλεινοῦ, Πασαλῆ, Τό καθολικό τῆς μονῆς Κλεινοῦ, ὀ.π. (ὑποσημ. 33), 71 εἰκ. 2, 72 εἰκ. 3, 84 εἰκ. 15.

59. Μεταβυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ του Ἁγίου Ὁρους: καθολικά μονῶν Δοχειαρίου (16ος αἰ.), Καρακάλου (16ος αἰ.).

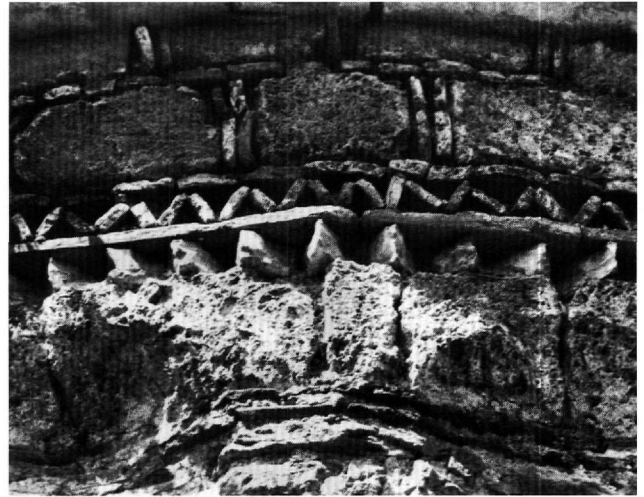
60. Ν. Μουτσόπουλος, Ἐκκλησιές του Νομοῦ Φλωρῆνης, Θεσσαλονίκη 1964, 74. Ὁ ἴδιος, Ἐκκλησιές του Νομοῦ Πέλλης, Θεσσαλο-

νίκη 1973, 77. Βοκοτόπουλος, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, (ὑποσημ. 9), 174. Ὁ ἴδιος, Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Ἠπείρου, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 299-315.

61. Μουτσόπουλος, Ἐκκλησιές του Νομοῦ Φλωρῆνης, 77. Ἄ. Ὁρλάνδος, Βυζαντινά μνημεῖα Αἰτωλοακαρνανίας, ΑΒΜΕ Θ' (1961), 39. Γ. Βελῆνης, Ἐρμηνεία του ἐξωτερικοῦ διακόσμου στή βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ, Θεσσαλονίκη 1984, 107.

Εικ. 14. Άγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Ανατολική όψη. Λεπτομέρεια τής κόγχης του Ίερού Βήματος.

Εικ. 15. Άγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Κόγχη ιερού Βήματος. Λεπτομέρεια λίθινου καί κεραμοπλαστικού διακόσμου.

τουμά⁶², στόν ναό του Άγιου Γεωργίου στόν Χορτιάτη⁶³, στό καθολικό τής μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στήν Βράχα Εύρυτανίας⁶⁴, στό καθολικό τής μονής Κλεινού⁶⁵, στόν ναό του Άγιου Γεωργίου στή Βασιλική Καλαμπάκας⁶⁶. Ο λόγος του περιορισμού του μορφολογικού ενδιαφέροντος μόνον στό σημείο αυτό του ναού ήταν ότι ο συγκεκριμένος τρόπος δομήσεως άπαιτούσε περισσότερο χρόνο καί μεγαλύτερη δαπάνη. Έτσι οί οικοδόμοι περιορίζοντο νά κατασκευάζουν μέ ιδιαίτερη έπιμέλεια τό έξέχον τμήμα του κτιρίου, πού είναι ή άψίδα του Ίερού. Αύτή ή παραλλαγή του πλινθοπερίκλειστου συστήματος, μέ τή δόμηση, σέ ίσοϋψείς σειρές, λαξευτών δόμων από σκουρόχρωμο πωρόλιθο πού έναλλάσσονται μέ διπλή σειρά πλίνθων, είναι συνηθισμένη λύση κατά τήν εποχή τής Τουρκοκρατίας γιά τήν κατασκευή πολυτελών τοιχοποιών στό Άγιον

Όρος⁶⁷. Κάτω από τό γείσο τής κόγχης του Ίερού περιπου 0,50 μ., πλίνθινη ζώνη ζίγκ ζάγκ πρό κοίλου βάθους⁶⁸ πού περιβάλλεται από άπλές ταινίες, πλίνθινη από επάνω, από σχιστόπλακες από κάτω καί άμέσως από κάτω λίθινη όδοντωτή ταινία⁶⁹ περιτρέχουν τήν άψίδα (Εικ. 15). Χαμηλότερα, διπλή πλίνθινη ταινία περιτρέχει τήν άψίδα στό ύψος των γενέσεων των άβαθών τεταρτοσφαιρίων των κογχαρίων. Όμοια, διπλή, πλίνθινη ταινία ύπάρχει 0,60 μ. κάτω από τό περβάζι του παραθύρου τής άψίδας. Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος δημιουργεί μία ευχάριστη ποικιλία μέ τό χρώμα των πλίνθινων στοιχείων, ύποδηλώνει όμως καί μακρινές επιδράσεις από τή βυζαντινή αρχιτεκτονική. Η παρεμβολή, στή λίθινη τοιχοποιία του τυμπάνου τής κόγχης του Ίερού, ζωνών από πλίνθους παίξει όπωςδήποτε, εκτός από διακοσμητικό, καί στατικό ρόλο⁷⁰. Έτσι ή

62. Σ. Βογιατζής, Η μονή Βητουμά, ό.π. (ύποσημ. 47), 44 εικ. 10, 46 εικ. 15.

63. Ε. Σαββοπούλου-Κατσίκη, Η εκκλησία του Άγιου Γεωργίου στό Χορτιάτη Θεσσαλονίκης, Έκκλησιές 3, 36 εικ. 3.

64. Ντέλλας, Τό μοναστήρι τής Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, ό.π. (ύποσημ. 55), 102 εικ. 5, 105 εικ. 10.

65. Α. Πασαλή, Τό καθολικό τής μονής Κλεινού, ό.π. (ύποσημ. 33), 72 εικ. 3, 84 εικ. 15.

66. Προσωπικές παρατηρήσεις.

67. Πολυβίου, Τά εντός των περυγών παρεκκλήσια, ό.π. (ύποσημ. 50), 59-60 καί σημ. 10, όπου παραδείγματα άγιορειτικών μνη-

μείων μέ παρόμοια μεικτή τοιχοδομία καί σχετική βιβλιογραφία.

68. Πά πλίνθινες ζώνες ζίγκ ζάγκ πρό κοίλου βάθους σέ διάφορες θέσεις, πού κοσμοϋν μνημεία άπέχοντα μεταξύ τους τοπικά καί χρονικά, βλ. Πασαλή, Ο Άγιος Ίωάννης ό Θεολόγος στό Ζάγκο, ό.π. (ύποσημ. 31), 145 καί σημ. 86-100.

69. Πά λίθινες όδοντωτές ταινίες πού επιστέφουν τοίχους ναών κάτω από τό γείσο τής στέγης ή τύμπανα τρούλλων καί αποτελούν άνάμνηση βυζαντινών προτύπων βλ. Πασαλή, Η Άγία Παρασκευή στό Νεραΐδοχώρι, ό.π. (ύποσημ. 7), 201 καί σημ. 90-96.

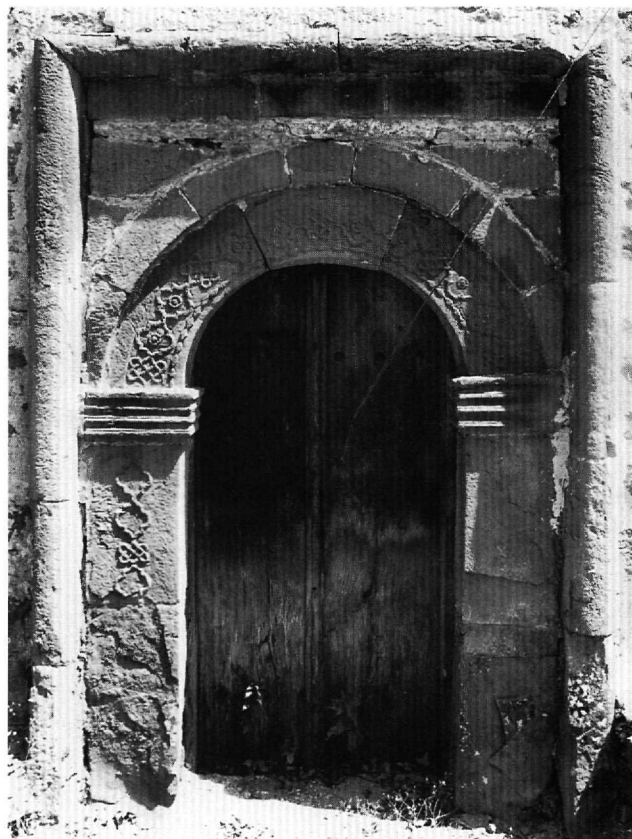
70. Βελένης, ό.π. (ύποσημ. 61), 28 κ.έ.

κόγχη διακρίνεται για τήν πλαστικότητα της χάρη στά εισέχοντα άψιδώματα, τίς πλίνθινες ταινίες, τήν πλίνθινη ζώνη ζίγκ ζάγκ καί τή λίθινη ὀδοντωτή ταινία, λιτά ἀρχιτεκτονικά μέσα, πού ἀποτελοῦν ὁμως ἐπιβίωση τῶν τρόπων δομῆς καί τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων τῆς ὄψιμης βυζαντινῆς ἐποχῆς κατά τήν ὕστερη Τουρκοκρατία.

Τά ὀρθογώνια παράθυρα στά μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης ἐντάσσονται σέ ἓνα σύνθετο γεωμετρικό σχῆμα πού διαμορφώνεται ἀπό τρεῖς λίθους καί εἰσέχει ἐλαφρῶς. Τό σύνολο ἔχει ἐξωτερικῶς σχῆμα κυκλικό. Τό παράθυρο τοῦ διακονικοῦ, ἐπάνω ἀπό τό ὀριζόντιο λίθινο ἀνώφλι, ἔχει τόξο ἀπό ἀπλή πλίνθινη ταινία. Ὁ κυκλικός φεγγίτης τῆς ἀψίδας ἐντάσσεται σέ ἓναν εἰσέχοντα κυκλικό σχηματισμό ἀπό λαξευτούς πωρολίθους μικροῦ πάχους, καμπύλου σχήματος.

Οἱ ἄλλες δύο ὄψεις τοῦ ναοῦ εἶναι ἀπλούστερες. Ἀπουσιάζουν ἡ διάρθρωση τῶν ἐπιφανειῶν μέ τυφλά ἀψιδώματα καί ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος. Στή νότια ὄψη βρίσκονται ἡ κύρια εἴσοδος καί ἡ εἴσοδος στόν νόρθηκα. Τά ἀνώφλια τῶν θυρῶν στόν νότιο τοῖχο εἶναι ἡμικυκλικά καί τῆς θύρας στόν βόρειο τοξωτό, χαμηλωμένο. Ὅλα εἶναι κατασκευασμένα μέ λαξευτούς τραπεζιόσημους λίθους. Παραδόξως, ἡ εἴσοδος στόν νόρθηκα εἶναι ἐκείνη πού ἔχει τό πῖο περίτεχνο θύρωμα (Εἰκ. 16). Ἀποτελεῖται ἀπό παραστάδες τετραγωνικῆς διατομῆς χωρίς βάσεις, πού φέρουν διευρυμένα ἐπίκρανα, ἀπλά, σχήματος ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου μέ τρία ἀπλά, κοῖλα κυμάτια τό καθένα. Πλαισιώνεται ἀπό ξεῦγος ἐλαφρῶς προεχόντων ἡμικιώνων μέ κορμό ἀπό πέντε λίθινα κομμάτια καί εὐθύγραμμη ὀριζόντια ἐπίστεψη ὁμοίας διατομῆς. Τοξωτό ὑπέρθυρο πατεῖ στά ἐπίκρανα. Ἀποτελεῖται ἀπό δύο τόξα. Τό ἐσωτερικό τόξο σχηματίζεται ἀπό φαρδεῖς λίθινους θολίτες σέ ἐσοχή ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου καί μέ τήν ἴδια διατομή συνεχίζεται σέ ὀρθοστάτες πού διαμορφώνουν τίς παραστάδες. Τό ἐξωτερικό τόξο σχηματίζεται ἀπό ἐπτά θολίτες (μέ τό μισό πλάτος ἀπό τούς θολίτες τοῦ ἐσωτερικοῦ τόξου) στό ἐπίπεδο τῆς τοιχοποιίας. Ψηλότερα ὑπάρχει μικρό ἀψιδῶμα ἐν εἶδει ἀνακουφιστικοῦ τυμπάνου. Τό ὑπέρθυρο τῆς κύριας εἰσόδου ἐπιστέφεται ἀπό εὐθύγραμμο, λίθινο γεῖσο τετραγωνικῆς διατομῆς.

Μία ἐντονη διαφοροποίηση τοῦ μνημείου ἀπό σύγχρονα του παραδείγματα εἶναι τά μεγάλα παράθυρα, ἡ χρήση τῶν ὁποίων γενικεύεται ἀργότερα, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ συμμετρική διάταξη δύο μεγάλων παραθύρων ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τῆς νότιας πλευρᾶς διατηρεῖται καί στή βόρεια πλευρά, ἐκατέρωθεν

Εἰκ. 16. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἡ νότια εἴσοδος στόν νόρθηκα.

τοῦ κεντρικοῦ δίλοβου παραθύρου. Ἐνῶ στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα τόν 18ο αἰῶνα τά παράθυρα εἶναι στενά, μικρά καί τοποθετημένα σέ ἀκανόνιστες θέσεις, ἐδῶ ἐμφανίζουν κανονικότητα καί μεγάλο μέγεθος, ἴσως ὑπό ἀγιορειτική ἐπίδραση⁷¹. Ἐπιπλέον ἐνδιαφέροντα μορφολογικά στοιχεῖα στίς μεγάλες ὄψεις εἶναι οἱ δύο κυκλικοί φεγγίτες στά τύμπανα κάτω ἀπό τά ἀετώματα τῆς στέγης τῆς ἐγκάρσιας κεραίας. Τά ἀνοίγματα τοῦ ναοῦ διαμορφώνονται μέ πλατιά πλαισίωση (τόξα, σταθμοί, παραστάδες) σέ ἐπεξοχή σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο τοῦ προσώπου τῆς τοιχοποιίας (ἰσλαμική καταγωγή). Ἡ πλαισίωση εἶναι κατασκευασμένη ἀπό λίθους σκούρου χρώματος γιά νά τονίζουν τίς θέσεις τῶν ἀνοιγμάτων.

71. Βλ. Κυριακό Σκήτης Τιμίου Προδρόμου, Σ. Βογιατζῆς, Τό Κυριακό τῆς Σκήτης Τιμίου Προδρόμου (Ἰβήρων) στό Ἅγιον Ὄρος, Ἐκκλησιές 3, 75-90.

Εἰκ. 17. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Λιθανάγλυφο στόν βόρειο τοῖχο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι τά λιθανάγλυφα πού κοσμοῦν ἐξωτερικῶς τόν ναό. Πρόκειται γιά αὐτοσχέδιες ἀποδόσεις λαϊκῶν παραστάσεων σέ πωρόλιθο. Στήν τεχνική ἐπικρατεῖ τό χαμηλό (ἀβαθές) ἀνάγλυφο πού δημιουργεῖται μέ ἀφαίρεση τοῦ πρώτου ἐπιπέδου τοῦ λίθου. Τά λιθανάγλυφα εἶναι λαξευμένα στόν μαλακό πωρόλιθο ἄτεχνα, σχεδόν μέ ἀφέλεια, μέ ἀνάλογη προσαρμογή στό ὑλικό. Χαρακτηρίζονται ἀπό ἐντονη σχηματοποίηση τῶν θεμάτων μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀπουσία πλαστικότητας. Τά θέματα εἶναι μικρῆς ἐκτάσεως καί προέρχονται ἀπό τό γνωστό θεματολόγιο τῆς λαϊκῆς τέχνης τῆς Τουρκοκρατίας. Πιο ἀξιόλογα εἶναι τά λιθανάγλυφα στό θύρωμα τῆς νότιας εἰσόδου στόν νάρθηκα (Εἰκ. 16). Τό ἐπάνω μέρος τῆς ἀριστερῆς παραστάδας καί τό τοξωτό ὑπέρθυρο διακοσμοῦνται κατά τήν πρόσοψη μέ ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο πού ἀπαρτίζεται ἀπό ζεύγη διπλῶν καμπυλωτῶν, συνεχόμενων πλαισίων, μεταξύ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται γεωμετρική σύνθεση. Στό ὑπέρθυρο τά διάκενα τῶν πλαισίων κοσμοῦνται μέ μικροῦς ρόδακες. Στό ἐσωτερικό τόξο τοῦ ὑπερθύρου τρέχεται μία μέ σειρά ἀνάγλυφων ρόμβων σέ ἀπλή παράθεση. Τό κάτω τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ καί ὀλόκληρη ἡ δεξιά παραστάδα ἔχουν φθαρεῖ ἢ, πολύ πιθανόν, δέν ἀπέκτησαν ποτέ λιθανάγλυφο διάκοσμο ἀπό ἐνδεχόμενη δια-

κοπή τῶν ἐργασιῶν. Τό διακοσμητικό θέμα προσαρμόζεται καλῶς στό σχῆμα τῆς ἐπιφάνειας πού καταλαμβάνει.

Ἐκτός ἀπό τό θύρωμα, ὑπάρχουν καί λιθόγλυπτα ἐντοιχισμένα στούς ἐξωτερικούς τοίχους. Σέ χαμηλό ἀνάγλυφο ἀνδρική μορφή κατά κρόταφον μέ ἡμισφαιρικό σκούφο φονεύει ξαπλωμένο δράκοντα, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται ἐπίσης κατά κρόταφον⁷² (Εἰκ. 17). Ὁ ἄνδρας πατεῖ μέ τά πόδια σέ διάσταση στόν κορμό τοῦ δράκοντα. Μέ τό ἀριστερό χέρι κραδαίνει ἐπάνω ἀπό τό κεφάλι του ξίφος καί μέ τό δεξιό ἐμπήγει σφήνα στό ἀνοικτό στόμα τοῦ δράκοντα. Ἡ σύνθεση ὁργανώνεται στή βόρεια ὄψη γωνιολίθου τῆς βορειοανατολικῆς ἀκμῆς τοῦ ναοῦ. Ἀπό τό ἀνοικτό στόμα τοῦ δράκοντα προβάλλουν αἰχμηρά δόντια. Οἱ λεπτομέρειες στό σῶμα του, ὅπως οἱ φολίδες στήν ἀναδιπλούμενη οὐρά καί ἡ χαιτή, καθῶς καί τά χαρακτηριστικά στό πρόσωπο τοῦ ἄνδρα, ἀποδίδονται ἐπάνω στήν τραχιά ἐπιφάνεια τῆς πέτρας μέ βαθιές ἐγχαράξεις, χωρίς ὅμως δεξιοτεχνία. Τό κεφάλι, ὅπως ἐπίσης καί τά χέρια τοῦ ἄνδρα, εἶναι δυσαναλόγως μεγάλα σέ σχέση μέ τόν σχηματοποιημένο κορμό. Καί οἱ δύο μορφές ἀποδίδονται ἄκαμπτες. Σέ ὑψηλότερο ἀνάγλυφο, μικρός ἐπτάφυλλος ρόδακας κοσμεῖ τήν ἀνατολική ὄψη γωνιολίθου τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτιρίου.

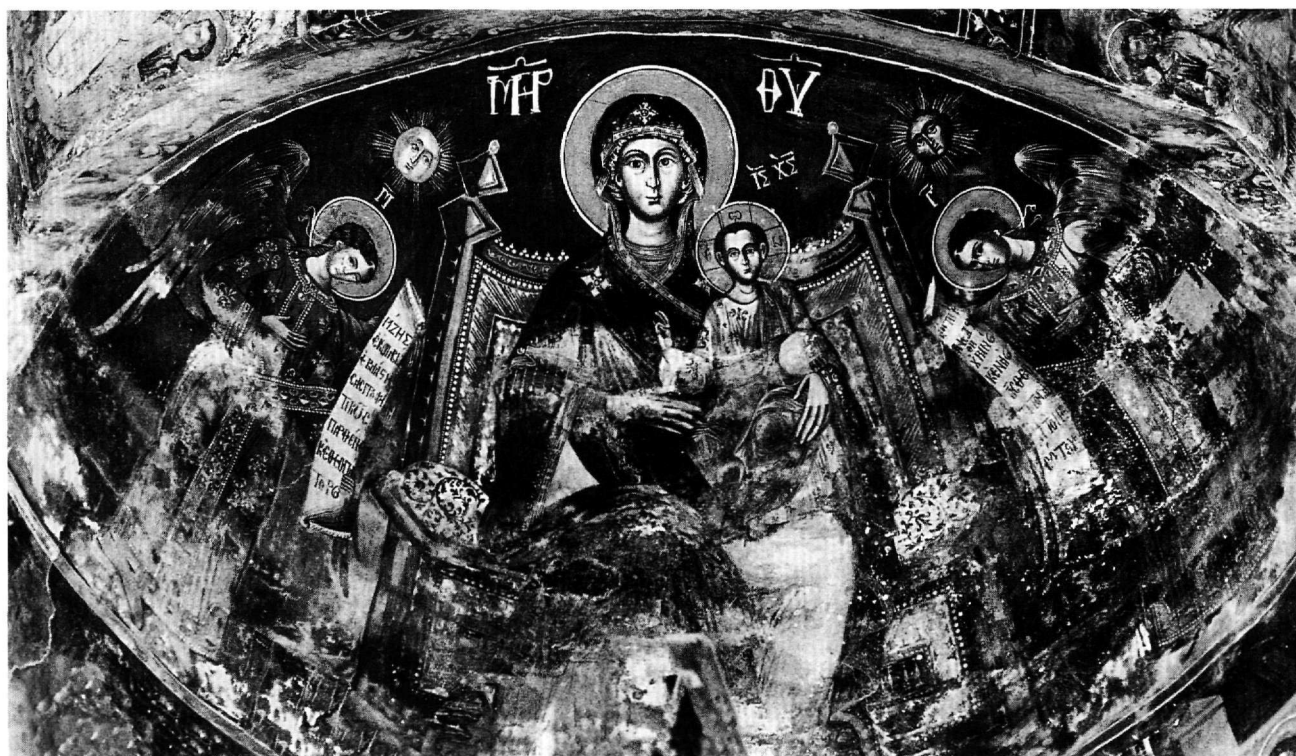
Στή βορειοανατολική γωνία τοῦ κτιρίου, στήν ἀνατολική ὄψη γωνιολίθου κάτω ἀπό κολόκυρτο τοξωτό πλαίσιο πού δημιουργεῖ ἀψίδωμα σέ μικρή ἐκβάθυνση, ὑπάρχει ἀνάγλυφος ἰσοσκελῆς σταυρός πού ἐδράζεται σέ διβαθμιδωτή βάση μέσω ἡμικυκλικοῦ ἐξάρματος (Γολγοθᾶς). Οἱ κεραίες τοῦ σταυροῦ ἔχουν τρίλοβες ἀπολήξεις. Στό βάθος, ἀριστερά καί δεξιά τῆς κατακόρυφης κεραίας, γράφονται τά συμπλήματα: *IC XC / NI KA*. Ὁ σταυρός ἔχει φυλακτικό χαρακτήρα, δηλώνει ὅμως καί τό εἶδος τοῦ κτίσματος πού κοσμεῖ.

Σέ δύο πωρολίθους ἐντοιχισμένους στή βόρεια ὄψη ἐντοπίσθηκαν ἀκόμη δύο δυσανάγνωστες, ἐγχάρακτες ἐπιγραφές χωρίς πλαισίωση, ἀπό δύο καί τέσσερις στίχους ἀντιστοίχως. Χρησιμοποιήθηκαν ἐσώγλυφα γράμματα πού λαξεύονται εὐκολότερα, ἀποδόθηκαν ὅμως μέ ἀδέξιο τρόπο.

Ὁ γκριζός πωρόλιθος πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν κατασκευή τῶν λιθανάγλυφων διακοσμήσεων εἶναι ὑλικό

72. Πρβλ. πηλιορείτικη λιθογλυπτική, ὅπου παριστάνεται ὁ ἅγιος Γεώργιος νά φονεύει τόν δράκοντα καί ὁ ἅγιος Δημήτριος νά φονεύει τόν

νεύει τόν Σκυλογιάννη, Κ. Μακρῆς, *Ἡ λαϊκή τέχνη τοῦ Πηλίου* (ὑπόσημ. 12), 140.

Εἰκ. 18. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἱερό Βῆμα. Ἡ Πλάτυτέρα.

πού δουλεύεται εύκολα, ἀλλά ἐπηρεάζεται ἀπό τίς καιρικές συνθήκες στίς ὁποῖες εἶναι ἐκτεθειμένος. Γιὰ τόν λόγο αὐτό τά λιθανάγλυφα ἔχουν ὑποστειῖ φθορά.

Συνοψίζοντας, στό συγκεκριμένο μνημεῖο ἔχουμε ἐπιλογή τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μέ τρούλλο ναοῦ, γνωστοῦ ἀπό τά βυζαντινά χρόνια, ἐνός θολωτοῦ τύπου μέ πλαστικές ἀρετές, πράγμα πού ἀποδεικνύει τή δύναμη τῆς παραδόσεως στήν περιοχή, ἀλλά καί τήν ἐπιρροή ἀπό τή γειτονική Τσοῦκα. Ἡ μορφολογική προσέγγιση τῶν βυζαντινῶν προτύπων γίνεται μέ τήν κανονική δόμηση, τό ἀτελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα σέ διακεκομμένα σημεῖα καί τή διάπλαση τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ μέ ὑψίκορμα τυφλά ἀψιδώματα. Ὁ τύπος μορφολογικῶς γίνεται πιό λιτός μέ τήν ἀτελῆ διάπλαση τῆς στέγης, καθώς λείπει ἡ ἰσχυρή κλιμάκωση μέ τά διαδοχικά ἐπίπεδα ἕως τόν τρούλλο, μέ τή συγχώνευση τῶν τεσσάρων γωνιαίων διαμερισμάτων κάτω ἀπό τήν ἐνιαία στέγη, μέ τήν περιορισμένη χρήση κεραμικῶν στοιχείων, μέ τήν ἀντικατάσταση τῶν πλίνθινων ὀδοντωτῶν ταινιῶν μέ λίθινες, μέ τίς ἀπλές μορφές τῶν ἀνοιγμάτων καί μέ τήν προχειρότητα τῆς κατασκευῆς. Ἡ ἀπουσία ἐξωτερικοῦ διακόσμου, οἱ τοιχοποιίες ἀπό ἀργολιθοδομή, τό ἀπλό, κυλινδρικό τύμπανο τοῦ τρούλλου, σοβατισμένο

ἐξωτερικῶς, πού καλύπτεται μέ κωνική στέγη, εἶναι μορφολογικά στοιχεῖα κοινά στή ναοδομία τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ μνημειώδης βυζαντινὴ μορφολογικὴ παράδοση ἔχει πλέον ἀντικατασταθεῖ μέ ἀπλουστευμένες μορφολογικὲς λύσεις. Αἰτίες εἶναι ἴσως κάποιες κατασκευαστικὲς ἀδυναμίες, διάθεση γιὰ γρήγορη ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου καί πιθανῶς λόγοι οἰκονομικοί.

Τοιχογραφικός διάκοσμος

Κατὰ τό παρελθόν ὀλόκληρος ὁ ναός, πλὴν τοῦ ὀρόφου, ἦταν τοιχογραφημένος. Σήμερα ἀξιόλογες τοιχογραφίες διατηροῦνται στό σύνολο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἱεροῦ Βήματος (Εἰκ. 18 καί 19), τοῦ νάρθηκα (Εἰκ. 20), καθώς καί στόν δυτικὸ τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ⁷³. Ὁ πλούσιος τοιχογραφικὸς διάκοσμος καλύπτει τοὺς τοίχους, τά τόξα καί τοὺς θόλους, συμβάλλοντας στή δημιουργία ἐνός ἐντυπωσιακοῦ χώρου. Τό θεματολόγιο

73. Παπαζήσης, ὁ.π. (ὑποσημ. 2), 312-314, ὅπου περιγράφεται τό εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα.

Εικ. 19. Άγία Τριάδα στη Δέση Τριτάλων. Ίερό Βήμα. Ο βόρειος όμιλος τών Συλλειτουργούντων Ίεραρχών.

είναι τό τυπικό. Οί παραστάσεις οργανώνονται σέ όριζόντιες ζώνες. Στην κατώτερη ζώνη όλόσωμοι άγιοι, ψηλότερα στηθάρια και πιό ψηλά επεισόδια από την Άγία Γραφή συνθέτουν τό εικονογραφικό πρόγραμμα. Η κλίμακα τών μορφών είναι κανονική, οί συνθέσεις πολυπρόσωπες μέ έντονα χρώματα. Οί μορφές αποδίδονται μέ ζωηρές κινήσεις. Σέ όρισμένες επιφάνειες έλκυστήρων αναγράφονται αποσπάσματα και ρήσεις από την Άγία Γραφή, ένώ σέ άλλες αναπτύσσεται συνδυασμός γεωμετρικών και φυτικών κοσμημάτων. Άνώτερα τμήματα επιφανειών τοίχων κοσμούνται μέ φυτικά μοτίβα, γιολάντες, γλάστρες, άνθοδοχεία κτλ. Ένιο-

τε γιολάντες μέ φυτικά κοσμήματα ή τριπλές, τριχρωμες, προιονωτές ταινίες⁷⁴ αποτελούν την πλαισίωση τών τοιχογραφιών. Στην απόδοση τών μορφών υπάρχει ένότητα. Οί τοιχογραφίες, παρά τόν έντονο λαϊκό χαρακτήρα τους, πράγμα άναμενόμενο για τόν 18ο αιώνα, παρουσιάζουν ώριμότητα, βρίσκονται δέ σέ άρκετά καλή κατάσταση διατηρήσεως.

Στό τέμπλο του ναού υπάρχουν αξιόλογες εικόνες που φιλοτεχνήθηκαν από τόν Μιχαήλ μέ δαπάνη του Σταγών Παϊσίου. Οί δεσποτικές εικόνες του τέμπλου από άριστερά προς τά δεξιά είναι ή Σύναξις τών Δώδεκα Άποστόλων, μετά την πύλη της προθέσεως ή Άγία Τριάς και ή Παναγία, μετά την Ώραία Πύλη ό Ίησούς Χριστός και ό Ίωάννης ό Προδρομος και μετά την πύλη του διακονικού οί άγιοι Βησσαρίων και Νικόλαος (στην ίδια εικόνα). Ο Χριστός Μέγας Άρχιερέυς στην Ώραία Πύλη είναι έργο του Νικολάου Άδάμου από τή Σαμαρίνα και φιλοτεχνήθηκε στις 31 Αυγούστου 1884 σύμφωνα μέ την προσγεγραμμένη επιγραφή.

Άγιογράφοι

Στην κτητορική επιγραφή του ναού αναφέρονται τά όνόματα τών ζωγράφων Μιχαήλ και Γεωργίου που ιστόρησαν τό καθολικό κατά τόν Νοέμβριο του έτους 1798. Ο Δ. Καλούσιος διέκρινε παλαιότερα τό γράμμα Χ στο κάτω μέρος της επιγραφής. Πιθανολογεί λοιπόν την καταγωγή τών ζωγράφων από τούς Χιονιάδες⁷⁵, άποψη για την όποία προβληματίζεται και μάλλον αποδέχεται και ό Τρ. Παπαζήσης⁷⁶. Άν πράγματι οί άγιογράφοι είναι Χιονιαδίτες, πρόκειται μάλλον για τούς ίδιους που ζωγράφισαν και τόν ναό του Άγίου Νικολάου στο Κακοπλεύρι Καλαμπάκας, στις 4 Ίουλίου του 1803⁷⁷.

74. Πά τό κόσμημα αυτό, που είναι γνωστό ήδη από την παλαιοχριστιανική εποχή, άπαντά σέ βυζαντινές τοιχογραφίες (εικονομαχικά μνημεία της Θεσσαλονίκης, Άγιο Στέφανο Καστοριάς), είναι γνωστό στην Κύπρο, τή Μικρά Άσία, τίς βαλκανικές χώρες, τήν Ελλάδα και τήν Κάτω Ίταλία ή χρήση του δέ, σέ περιορισμένη κλίμακα, συνεχίστηκε και κατά τή μεταβυζαντινή εποχή. παραθέτει έξαιρετικώς ένδιαφέροντα στοιχεία ό καθηγητής Γ. Δημητροκάλλης στο βιβλίο του *Γεράκι. Οί εκκλησίες του κάστρου*, Άθήνα 2002, 72-73 και σημ. 181-203. Τριπλές τριχρωμες δδοντωτές ταινίες κοσμούν επιφάνειες στον Άγιο Γεώργιο Δομενίκου (τοιχογρ. 17ου αι.), βλ. Ά. Πασαλή, *Ναοί της Έπισκοπής Δομενίκου και Έλασσόνας. Συμβολή στη μεταβυζαντινή άρχιτεκτονική*, ΕΕΠΣΑΠΘ ΙΓ (1994), Παραρτ., 30, 34, 68, και στους Άγίους Θεοδώρους Ραψάνης (τοιχογρ. 18ου αι.) (προσωπικό άρχείο).

75. Δ. Καλούσιος, *Τό μοναστήρι τών Σιαμάδων Καλαμπάκας, Τρικαλινά* 10 (1990), 283-284. Ο ίδιος, *Οί εκκλησίες του Φλαμουλίου Τριτάλων*, Τρίκαλα 1991, 52. Ο ίδιος, *Καλαρρυτινοί άγιογράφοι*, έφ. *Καλαρρυτές*, Φάρσαλα, Μάιος-Ίούνιος 1989, 1.

76. Τρ. Παπαζήσης, *Άγιογραφία και άγιογράφοι στο Νομό Τριτάλων*, *Τρικαλινά* 8 (1988), 364. Ο ίδιος, *Πολιτιστικός-τουριστικός όδηγός* (ύποσημ. 2), 311 σημ. 62.

77. Γ. Παΐσιος, *Άγιογραφία και άγιογράφοι Χιονιάδων*, *Ήπειρος* 10 (1961), 400-401. Φ. Πιομπίνος, *Έλληνες άγιογράφοι μέχρι τό 1821*, Άθήνα 1984², 80, 257. Μ. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, 1, Άθήνα 1987, 226 (46). Νημάς, ό.π. (ύποσημ. 3), 264. Τρ. Παπαζήσης, *Πολιτιστικός Τουριστικός Όδηγός Έπαρχίας Καλαμπάκας*, *Τρικαλινό Ήμερολόγιο* 16 (1997-1998), 356 και σημ. 27, 627, 630.

Εἰκ. 21. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἡ κτητορική ἐπιγραφή.

ἡ ἐπιγραφή: Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον⁸¹. Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς Ὑψίστοις⁸². Σὺν πρέπει ὕμνοις τῷ Θεῷ.

5. Στὸ τέμπλο ὑπάρχει μικρογοράμματη ἐπιγραφή γραμμένη μέ μαῦρα γράμματα: ἔτος 1849. ὀκτωβρίου. 20. ἐχρυσώθηκεν ὁ Τέμπλος τῆς ἁγίας Τριάδος διὰ σδρομῆς καὶ ἐπιμελείας τοῦ πάνοσιωτάτου πνευματικοῦ κύρ Τημοθέου καὶ τῆς αὐτοῦ ἀδελφότητος καὶ ἀνανίου καὶ κοσμᾶ καὶ παισίου + καὶ διὰ χειρὸς ἀθανασίου καὶ στεργίου ὑπὸ δημοτηρίου σαμαριναίου.

6-7. Δύο ἐπιγραφές ἐγγάρακτες σέ πορολίθους ἐντοιχισμένους στὸν βόρειο τοῖχο, κοντὰ στή βορειοανατολικὴ ἀκμὴ τοῦ κτιρίου, εἶναι δυσανάγνωστες.

8-9. Στῆ δεσποτικὴ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ δύο ἐπιγραφές, ἡ μία μεγαλογράμματη σέ δύο στίχους καὶ ἡ ἄλλη μικρογράμματη σέ δεκατρεῖς στίχους:

8. ΠΑΪΣΙΟΥ ΔαΙΞαι ΤυπωΜΑ CON CÉΒον
Ο ΛΙΤΑΣ ΧΡΙΣΤΕ ΜΟΥ ΤΟC ΟΙΚΤΡΟΝ Ποιμένος
9. αἰ παροῦσαι δεσποτικά / εἰκόνες ἐτελειώ<θ>ησαν δι
ἐ/πμηλείας καιε εξοδων του / θεοφιλεστάτου κ<αι>

Γ. Χατζηπέτρο καὶ τὴν οἰκογένεια τῶν Χατζηπετραίων, πού κατοικοῦσαν στὸ Νεραΐδοχώρι κοντὰ στή Δέση, βλ. Πασαλή, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραΐδοχώρι, ὀ.π. (ὑπόσημ. 7), 199 εἰκ. 16, 202, 205 σημ. 99. Κατὰ τὸν Νοέμβριο τοῦ ἔτους 1798 ὁ Γ. Χατζηπέτρος ἦταν ἐπίτροπος στὴ μονὴ Ἁγίας Τριάδος στή Δέση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κτητορική ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ. Κατὰ μίαν ἐνθύμηση δέ συνέβαλε οἰκονομικῶς στὴν ἀνάγεση τοῦ καθολι-

κοῦ: Ἔτος 1798 ἐκτίσθη ἐκ θεμελίων ὁ νεόκτιστος καὶ ὁ νεοϊστόρι-
στος ναὸς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας / Τριάδος Δέσης δι' ἐξόδων τοῦ
Κυρίου / Γεωργίου Χατζηπέτρον ἐκ Βιτερονίκου.

Βλ. Φ. Δημητρακόπουλος, Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δου-
σίου, *ΕΕΣτΜ* 5 (1974-1975), 423.

81. Ψαλμ. ΡΝ', 6.

82. Ψαλμ. ΡΜΗ', 1.

<λ>οηγοτάτου / ἐπισκόπου σταγῶν κυρίου. / παισίου τοῦ ἀπό κλεινοβοῦ καί ἀφιερῶθησαν παραρ' αὐτοῦ / τη ιερᾷ μονῇ τῆς ἁγίας τριάδος / εἰς τὴν δέσπην εἰς μνημόσηνον / αὐτοῦ καὶ τῶν Γονέων του. / διὰ χειρὸς μειαῖλ ἁγιογράφου / αἰψη (= 1788) ἀπό χριστόν / ἐν μηνί μαῖω λ'

10. Στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως τῆς Ὁραίας Πύλης προσγράφεται μικρογράμματη ἐπιγραφή σὲ δύο στίχους: ἔργον Νικολάου Αδάμου Σαμαριναίου / 1884. Αὐγούστου 31

11. Στὸ κάλυμμα τῆς λειψανοθήκης πού κατεῖχε ἄλλοτε ἢ μονή (βλ. ὑπόσημ. 2), ὑπάρχει χαραγμένη μεγαλογράμματη ἐπιγραφή σὲ ἓνα στίχο: *ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΟΤΙ ΥΠΙΡΧΗ ΕΚ ΤΙΣ ΜΟΝΙΣ ΤΙΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΝ ΔΕΣΙΣ ΚΙ (...) ΜΑΗΟΥ 2 ΕΚΤΙΣΑΣ ΔΙΜΗΤΡΗ Χ[ΕΙΡ]Ρ[ΟΣ]*

Ἐπίμετρο

Ἡ μονὴ σήμερα εἶναι ἐγκαταλελειμμένη. Ὅλα τὰ κτίσματα εἶναι κατεστραμμένα, ἐκτός ἀπὸ τὸ καθολικό. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ κτίριο εἶναι φυσικῶς προφυλαγμένο ἀπὸ τὴν πλαγιά τοῦ βουνοῦ πρὸς τὰ βόρεια καὶ τὰ δυτικά μετρίασε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἔκθεση στὶς καιρικὲς συνθήκες, πού εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς στὴν περιοχή. Ἡ ἔλλειψη καλοῦ ἔξαερισμοῦ εἶναι αἰτία γιὰ τὴ συγκέντρωση ὑγρασίας στὸ ἐσωτερικό, μὲ συνέπεια τὴν πτώση τῶν ἐπιχρισμάτων πού παρέσυραν καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἡ μὴ συντήρηση γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἀρκετὲς φθορὲς. Μολονότι ὁμως τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς (πωρόλιθος) εἶναι σαθρὸ, τὸ μνημεῖο βρίσκεται σὲ σχετικῶς καλὴ κατάσταση, μὲ ἐξαίρεση κάποιες βλάβες στὰ τόξα καὶ τοὺς θόλους (ρωγμὲς καὶ ἀνοιγία κλειδιῶν). Πρὶν ἀπὸ δώδεκα περίπου χρόνια ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίαι καὶ ἐπισκευάσθηκαν οἱ ρωγμὲς καὶ ἐν μέρει ἡ ἀνωδομή. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς ἐπισκευὲς πού ἔγιναν ἦταν ἀδέξιες. Οἱ ἡμικύλινδροι καὶ οἱ θόλοι, πού εἶχαν ρηγματωθεῖ στὰ κλειδιά, ὑποστηρίχθηκαν μὲ ἰκριώματα καὶ ἀντιστηρίχθηκαν μὲ ξυλοτύπους, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἰκριωμάτων καὶ ἐξασφαλίζουν σήμερα τὴν ἀνωδομή ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς πτώσεως, κρύβουν ὁμως τὰ ἐσωρράχια. Ἀνακατασκευάσθηκε ἡ στέγη καὶ καθαιρέθηκαν τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων. Ἡ διατήρηση τοῦ μνημείου σήμερα κρίνεται κατ' ἀρχὴν ἱκανοποιητικὴ, ἐφ' ὅσον δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἄμεσο πρόβλημα στατικῆς ἐπάρκειας. Εἶναι ὁμως ἐπιβεβλημένες οἱ γενικὲς ἐργασίαι συντηρήσεως. Τὸ μνημεῖο κινδυνεύει ἀπὸ τὰ νερά τῆς βροχῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑγρασία πού συγκρατεῖ τὸ πορῶδες οἰκο-

δομικὸ ὑλικό. Ἡ παντελής ἔλλειψη ἀερισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου συμβάλλει στὴ παρακράτηση ὑγρασίας. Εἶναι ἀναγκαῖα ἢ διάνοιξη ὀπῶν ἔξαερισμοῦ, προκειμένου νὰ ἐξυγιανθεῖ ἡ κατάσταση. Ἐπίσης, θεωρεῖται ἀναγκαῖα ἢ ἀφαίρεση τῶν κατακορημισμάτων στὴ βορειοδυτικὴ γωνία, τὰ ὁποῖα βαραίνουν τὴν τοιχοποιία μὲ τὶς πλάγιες ὠθήσεις πού ἀσκοῦν σὲ αὐτή.

Ἐν προκειμένῳ ἔχουμε νὰ κάνουμε, αὐτὴ τὴν ὄψιμη ἐποχὴ, μὲ ἓνα κτίριο τοῦ ὁποῖου ὁ τύπος καὶ τὸ μέγεθος παρουσιάζουν ἀπαιτήσεις, αὐξημένες γιὰ τὶς δυνατότητες τῆς ἐποχῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ μεγάλες τεχνικὲς δυσχέρειες. Μετὰ τὴν πτώση τῶν ἐπιχρισμάτων στὸ ἐσωτερικό, ἀπογυμνώθηκαν τὰ τόξα, οἱ καμάρες καὶ οἱ θόλοι, ὁπότε φάνηκε ὅτι οἱ οἰκοδόμοι εἶχαν καλὲς γνώσεις θολοδομίας. Τὸ ἐπίπεδο τῆς τεχνικῆς ἦταν σχετικῶς καλὸ, παρὰ τὸ προχωρημένο τῆς ἐποχῆς. Κάποιες ἀτέλειες στὴν κατασκευὴ, ὅπως ἡ μὴ κανονικὴ χάραξη τόξων καὶ θόλων καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὶς ἐπιμέρους οἰκοδομικὲς λεπτομέρειες, στοιχεῖα σύμφωνα μὲ τὸ γενικότερο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν κυρίως σὲ διάθεση γιὰ γρήγορη ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου καὶ οἰκονομικὴ δυσπραγία καὶ λιγότερο σὲ ἀπειρία τοῦ συνεργείου.

Βρισκόμαστε στὴν ὄψιμη μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ. Ἦδη οἱ ἑστίαι τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ἔχουν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα, στὰ ὁποῖα εἶναι ἐγκατεστημένη ἡ τουρκικὴ ἐξουσία, σὲ ἀπομακρυσμένες καὶ δυσπρόσιτες περιοχὲς, μακριὰ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν Τούρκων. Ἔτσι τὰ μοναστήρια ἔγιναν φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης καὶ διατήρησαν τὴ βυζαντινὴ παράδοση μὲ σεβασμό. Ἐγινε προσπάθεια, μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μοναστηριῶν, νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀνάγκες μὲ τὶς τεχνικὲς καὶ τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες τῆς προχωρημένης ἐποχῆς. Στὶς περισσότερες περιοχὲς τοῦ θεσσαλικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύτερου ἑλλαδικοῦ καὶ βαλκανικοῦ χώρου ἀκολουθήθηκαν τὰ ἀγιορειτικὰ πρότυπα ὡς πρὸς τὴν τυπολογία καὶ τὴ μορφολογία.

Στὴν Ἁγία Τριάδα τὸ μορφολογικὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἀνταποκρίθηκε ἱκανοποιητικὰ στὸ μεγάλο οἰκοδομικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ, ὅπως ἔγινε στὴν Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραϊδοχώρι. Ἡ ἐπίλυση ὁμως τῶν κατασκευαστικῶν καὶ στατικῶν προβλημάτων ὑπῆρξε ἐπιτυχῆς. Τὸ μνημεῖο, παρὰ τὶς βαριές του ἀναλογίες καὶ τὰ ἐλάχιστα μορφολογικὰ στοιχεῖα του, εἶναι ἀξιόλογο γιὰ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ του τύπο, γιὰ τὸν ξυλόγλυπτο καὶ τὸν τοιχογραφικὸ του διάκοσμο, ὥστε νὰ ἀποτελεῖ ἓνα θρησκευτικὸ σύμβολο γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ἀσπροποτάμου.

Aphrodite A. Pasali

THE KATHOLIKON OF AGIA TRIADA MONASTERY IN DESI, TRIKALA

The monastery is situated 300 m. NE of the central square of Desi in the Aspropotamos region of Pindos, 65km. from Trikala. Of the old complex only the katholikon survives, together with a small section of the surrounding wall including the main entrance (Fig. 1).

The katholikon is an inscribed cross church of the complex four-columned type with a two-storey narthex at the west end (Figs. 2-4). Its average exterior dimensions are 8.70×15.85 m., excluding the conch of the sanctuary. The conch is attached to the rectangular ground plan of the church; its interior is semi-circular and its exterior heptagonal, with the two nearest sides being noticeably shorter. The sanctuary is separated from the main church by two piers, in front of which is the carved wooden templon; it has a tripartite structure. The division into three sections is achieved by means of the vault construction with its variegated covering and mainly by the two broad transverse arches. The main part of the sanctuary is covered by a semi-cylindrical extension of the east arm of the cross and the parabemata by saucer-domes.

At the ends of the transverse arms of the cross the side walls have rectangular recesses a few centimeters deep; these are covered at a lower level than the arms of the cross by semi-cylindrical vaults, whose shallowness converts them into arches. The corner areas are covered by lengthwise barrel vaults.

The narthex has a width equal to that of the main church but it is much shorter (3.45 m.). It is divided into three sections by means of two transverse reinforcing arches. The two arches support a lower blind dome in the central section. The outer sections are covered by transverse vaults, less than semi-cylindrical in shape. West of the narthex is a narrow, vaulted passage (diabatiko) which leads to the north courtyard.

Above the narthex is a storey with two areas which are covered by sail vaults (Figs. 5 and 10). On the north side is a chapel dedicated to All Saints and to the south a space which, according to local tradition, served as a "secret school". Access comes from a partially exposed anteroom above the passage.

The main church and the sanctuary are covered by a single

saddleback, tiled roof, projecting from which are the roofs of three of the arms of the cross. A steep hipped, tiled roof covers the narthex with its overhanging storey.

The church is built of limestone blocks interspersed with rough stone and thick plaster. The exterior of the heptagonal sanctuary conch is decorated with seven blind, almost semi-circular arches (Figs. 13 and 14). The upper section of the east façade and the sanctuary conch are more meticulously constructed. They are built in accordance with the pseudo-isodomic system with a double brick course at the horizontal and vertical joints, which gives the form of pseudo-cloisonné masonry. 0.5 m. below the cornice of the sanctuary conch, the vault is surrounded by a zig-zag brick course which is flanked by simple bands, brick above and schist below, with just under the latter a dentil stone course (Fig. 15). Slightly lower are two brick bands, one at the base of the conches which cover the blind arches of the vault and one below the window-sill. There is carved ornamentation on the frame of the south door of the narthex and on plaques fixed in the walls of the north and east elevation (Figs. 16 and 17).

The sanctuary, the west wall of the main church and the narthex contain interesting wall paintings executed, according to the founder's inscription, in 1798 by the iconographers Michael and Georgios, who probably came from Chioniades (Figs. 18-20). The woodcarving on the templon, executed by Athanasios and Stergios in 1849, and on the two icon-stands makes a striking ensemble (Figs. 7-9).

The katholikon of Agia Triada monastery at Desi, one of the most impressive 18th century monuments in the area, was a copy of the nearby church of Agia Paraskevi in Tsouka, Neraidochori, which was built six years earlier (Figs. 11 and 12). In Agia Triada, unlike Agia Paraskevi, the final appearance does not satisfactorily match the original plan. The solution found for the problems of construction and of statics are successful. In spite of its heavy proportions and its few distinctive features, the monument is notable for its architectural type, its carving and its wall-painting; it has become a religious symbol for the whole Aspropotamos area.